

IPIS-dossier 146 (2005)

Bangladesh : een nieuwe broeihaard voor Islamextremisme?

Jeroen Adam

IPIS vzw, International Peace Information Service, Italiëlei 98a, 2000 Antwerpen, Belgium
Tel. +32 (0)3 225 00 22, Fax: +32 (0)3 225 21 96, E-mail: info@ipisresearch.be, Url: www.ipisresearch.be

Korte inhoud

Met dit dossier willen we de lezer een overzicht geven in de politieke dynamiek en historische processen die het uitzicht van het islamextremisme in Bangladesh vandaag bepalen. Bangladesh heeft het imago een geweldloos land te zijn, vooral omdat de Bengaalse variant van de Islam sterk verankerd is in Soefi - en Hindoe – tradities waardoor hij een minder agressief karakter uitstraalt dan zijn Arabische broer. Toch kende dit land een radicalisering van de Islam, die bovendien in politiek succes vertaald werd. Een nader onderzoek toont dat Bangladesh in de huidige politieke context geen antwoord meer vindt in een seculiere politiek perspectief, maar een antwoord zoekt in religieuze retoriek.

Tegelijk willen we deze casus tegen de theoretische achtergrond van het post - Islamisme plaatsen. Een lacune in de studie van post – Islamistische theorie is de beperkte toetsing aan casussen uit Azië: de Arabische wereld blijft te vaak het referentiekader. De situatie in Bangladesh blijkt moeilijk te vatten in algemene referentiekaders die opgesteld werden aan de hand van casussen in andere delen van de Moslimwereld .

Over de auteur:

Jeroen Adam studeerde Nieuwste Geschiedenis (2002) en volgde de aanvullende opleiding Ontwikkelingssamenwerking (2003) aan de Rijksuniversiteit Gent (RUG). Momenteel werkt hij bij de Conflict Research Group (RUG) waar hij onderzoek doet naar 'conflict en sociale transformatie in de Molukken', Oost - Indonesië. 'Bangladesh: een nieuwe broeihaard voor Islamextremisme?' is een samengevatte en geactualiseerde versie van het eindwerk dat hij schreef voor de aanvullende opleiding Ontwikkelingssamenwerking

INHOUDSTAFEL

Inleiding	3
Politieke organisatie van de Moslimgemeenschap in Brits - Indië	5
Orthodoxe en modernistische bewegingen.....	5
Zoektocht naar een politiek platform: de Moslimliga en de Khilafaat - beweging.....	6
De Moslimliga	6
De Khilafaat beweging	7
Stichting van de Jamaat-i-Islam	7
Besluit	8
Wrijvingen tijdens de Pakistaanse periode, 1947 – 1971	9
Ontstaan van een Bengaals nationalisme.....	9
Evolutie van het Islamisme.....	9
Besluit	10
Evolutie van een secularistisch naar een islamitisch discours in het jonge Bangladesh	12
Implementatie van het secularisme onder Mujib.....	12
Beginnende Islamisering onder de despoten Zia en Ershad	14
Het Zia – regime, 1975 - 1982	14
Het Ershad – regime, 1982 – 1990.....	15
Besluit	16
Democratisch herstel en doorbraak van het Islamisme	17
Maatschappelijke profilering van het Islamisme	17
Verkiezingsnederlaag van 1996.....	19
Definitieve doorbraak van het Islamisme.....	20
Binnenlandse gevolgen van de rechtse regeringsvorming	20
Buitenlandse gevolgen van de rechtse regeringsvorming	23
Besluit	25
Bijlagen	28
Bijlage 1: Verkiezingsresultaten in Bangladesh.....	28
Bijlage 2: Selectieve verklarende woordenlijst	28
BIBLIOGRAFIE	30
Internetbronnen	31
Veel gebruikte sites	32

INLEIDING

Bangladesh heeft het imago een geweldloos land te zijn. Eerst en vooral zit de Bengaalse variant van de Islam sterk verankerd in Soefi - en Hindoe - tradities, waardoor hij een minder agressief karakter uitstraalt dan zijn Arabische broer. Daarenboven is Bangladesh sinds de afscheuring van Pakistan in 1971 niet meer betrokken geweest bij een grootschalig conflict met andere staten en ook intern heeft het land sinds deze tweede dekolonisatie geen uitgesproken conflicten gekend. Als Bangladesh al eens een plaatsje in de internationale media kreeg, ging het meestal om zijn precaire positie op gebied van overbevolking, de vele overstromingen en stuitende armoede.

Toch zijn er alsmaar meer feiten die erop wijzen dat bovenstaande typering tot het verleden behoort. De problemen met betrekking tot overbevolking, overstromingen en armoede worden gaandeweg meer vertaald in politieke dimensies. Met de eerste democratische verkiezingen, die pas in 1991 plaatsvonden, kwamen binnen de Bengaalse maatschappij heel wat spanningsvelden aan de oppervlakte. In de jaren zeventig en tachtig kregen deze dynamieken nog weinig kans omdat elke spontane politieke uitdrukking de kop werd ingedrukt door dictatoriale regimes. Wanneer de alleenheersers in 1991 het pad moesten ruimen, kon aan verschillende maatschappelijke frustraties openlijker expressie worden gegeven. Een eerste signaal hierin was de radicalisering van de Islam, wat bleek uit het relatieve succes in 1991 van de zuiver Islamistische Jamaat-I-Islam (JI) en het uitgesproken conservatieve Islamitische discours waarmee de Bangladesh National Party (BJP) de verkiezingen won. Deze radicalisering gaat tot op vandaag door en heeft nog een extra dimensie gekregen door de aandacht die besteed wordt aan internationaal terrorisme.

Dit betekent niet dat het oprukkende Islamextremisme in Bangladesh een bijzonder aandachtspunt is geworden voor de internationale media of de academische wereld. Dit is vreemd als je bedenkt dat twee zuiver Islamistische partijen, namelijk de Jamaat-i-Islam en de Islami Oikya Jote op dit ogenblik deel uitmaken van de Bengaalse regering. In de meeste publicaties over Islamitisch extremisme wordt nauwelijks aandacht besteed aan het feit dat het land met het derde hoogste aantal Moslims ter wereld twee zuiver Islamistische regeringspartijen heeft. Eén ervan, de Islami Oikya Jote, heeft zelfs openlijke banden met de Harkut-ul-Jihad-al-Islami (HuJi), een extremistische beweging die als slogan *'We will all become Taliban and turn Bangladesh into Afghanistan'* heeft, en via bevriende nevenorganisaties strijders ronselde voor de oorlog in Afghanistan.¹

Dat deze evolutie aan de aandacht van de Belgische media en onderzoekswereld ontsnapt is nog wel begrijpelijk gezien Bangladesh nooit een echt aandachtspunt is geweest in België. Dat ook de Amerikaanse veiligheidsdiensten of de Amerikaanse ambassade in Dhaka hier evenmin bij stilstaat, is minder begrijpelijk. Zowel in het *'Patterns on global terrorism 2002'*, als het vorig jaar uitgegeven *'Patterns on global terrorism 2003'* uitgegeven door het United States Department of State wordt geen woord vuil gemaakt aan de casus Bangladesh.² In het licht van alle Amerikaanse retoriek over de strijd tegen het terrorisme, is dit vreemd te noemen. Het lijkt er dan ook op dat de VS, net als in Saoedi - Arabië, omwille van tactische overwegingen blind blijft voor wat er gebeurt in Bangladesh. Dit is minder het geval voor de EU die al verschillende malen haar bezorgdheid uitdrukte over de onveiligheid en het Islamextremisme in Bangladesh.³ Probleem is dat de EU deze bezorgdheid niet koppelt aan een concrete politiek of concrete acties.

We hopen met dit dossier de lezer een overzicht te kunnen geven van de politieke dynamieken en historische processen die het uitzicht van het islamextremisme in Bangladesh vandaag bepalen. Tegelijk willen we deze casus tegen de theoretische achtergrond van het post - Islamisme plaatsen. In de boeken *'L'islam mondial'* en *'The failure of political Islam'* stelt Olivier Roy dat het Islamisme, in tegenstelling tot wat vaak aangenomen wordt, tijdens de jaren negentig over zijn hoogtepunt heen is

¹ Letterlijke vertaling uit het Bangla van *'Amra Sobai Hobo Taliban. Bangla Hobe Afghanistan'*.

² *Patterns of global Terrorism 2002*, april 2003, *Patterns of global Terrorism 2003*, april 2004. United States Department of State, www.state.gov Zeer merkwaardig in het rapport van 2002 is overigens hoe het hoofdstuk Zuid-Azië ingeleid wordt met een foto over een bomaanslag in Bangladesh terwijl er verder geen aandacht meer wordt besteed aan dit land.

³ B. RAMAN, *Bangladesh: a Seeming Crack - Down*, Paper no. 1274 at South Asia Analysis Group, 02.03..2005, www.saag.org

en zijn revolutionaire aspiraties heeft laten varen voor een pragmatischer koers binnen een constitutionele staat.⁴ Hoogtepunt van het revolutionaire Islamisme vormde de Iraanse revolutie van 1979. Typevoorbeeld van de intrede van de pragmatisch – politieke vorm van Islamisme, die Roy aanduidt met de term ‘post – islamisme’, vormt het FIS in Algerije dat in 1991 afstevende op een verkiezingsoverwinning met een programma dat meer nadruk legt op uiterlijke tekenen van islamisering dan een echte politiek – revolutionaire visie op de Islam. Ook de Moslimbroeders in Egypte maakten dergelijke evolutie door van een revolutionaire Islamistische beweging die de confrontatie met het regime niet schuwt, naar een post – Islamistische beweging die zich tijdens de jaren negentig inschrijft in de spelregels van een constitutionele staat. Ook Kepel zag al in 1991 dergelijke evolutie in de Islamwereld.⁵ Voor 1985 moeten we volgens hem spreken van een ‘Réislamisation par le haut’ die zich kenmerkt door revolutionaire aspiraties en niet meteen gedragen wordt door brede lagen van de bevolking. Vanaf 1985 krijgen we alsmear meer te maken met een ‘Réislamisation par le bas’ waarbij de klemtoon komt te liggen op uiterlijke tekenen van islamisering en die wordt gedragen door brede lagen van de bevolking. Doorheen de jaren negentig gaat deze evolutie verder. Zo stelt Kepel dat, ondanks enkele spectaculaire aanslagen, vanaf de jaren negentig het revolutionaire Islamisme minder voet aan de grond heeft.

Een duidelijk gebrek aan deze post – Islamistische theorie is dat deze zeer weinig tot zelfs niet getoetst werd aan casussen uit Azië.⁶ Zowel Roy als Kepel, maar ook een auteur als François Burgat, staven hun theorie in de eerste plaats aan de hand van voorbeelden uit de Arabische wereld, aangevuld met Iran.⁷ De hoofdvraag die we ons hierbij stellen is of we, zoals in verschillende Arabische landen, in een Aziatisch land als Bangladesh waar een meerderheid Moslims woont, een overgang zien plaats grijpen van een radicaal - revolutionair Islamisme naar een gematigder post - Islamisme dat zich inschrijft in de politieke logica van een constitutionele staat.⁸

⁴ O. ROY, *The failure of political Islam*, London, Tauris, 1994, 238p. en O. ROY, *L’islam mondialisé*, Parijs, Editions du seuil, 2002, 205p.

⁵ G. KEPEL, *La revanche de Dieu. Chrétiens, juifs et musulmans à la reconquête du monde*, Parijs, Editions du Seuil, 1991, pp. 47 – 49.

⁶ Dit is des te onbegrijpelijker als men de bedenking maakt dat de vier landen met de grootste Moslimbevolking ter wereld, namelijk Indonesië, Pakistan, Bangladesh en India allemaal in de Aziatische wereld te situeren zijn.

⁷ F. BURGAT,

⁸ Voetnoot met aantal Moslims in Bangladesh

POLITIEKE ORGANISATIE VAN DE MOSLIMGEMEENSCHAP IN BRITS - INDIË

De uitbouw van het Britse koloniale apparaat heeft een enorme invloed gehad op het Indische subcontinent. In deze geschiedenis willen we enkel die punten aanraken die essentieel zijn om de achtergronden van het huidige Islamextremisme beter te begrijpen. Eerst en vooral is het duidelijk dat door het kolonialisme een religieus evenwicht werd verbroken. Door de implosie van het Islamitische Mughalrijk en de overheersing van de Britten werden conflicten tussen Moslims en Hindoes intenser. Dit kan verklaard worden door de oplopende frustratiegevoelens onder delen van de moslimbevolking die toe te schrijven zijn aan twee belangrijke gebeurtenissen: door de implosie van het Mughalrijk moesten de Moslims in de hele Indische regio fel aan politieke macht inboeten⁹ en de Britten voerden een politiek waarbij zeer weinig Moslims in de administratie werden opgenomen. Doorheen de koloniale periode zocht de Moslimgemeenschap dan ook naar manieren om haar oorspronkelijke politieke rechten terug te winnen. De eerste twee duidelijke antwoorden hierop ontstaan in het begin van de 19de eeuw vanuit orthodoxe en modernistische hoek.

Orthodoxe en modernistische bewegingen

De Islam in Bangladesh heeft traditioneel een gematigd uitzicht door de invloed van Soefi – en Hindoe – tradities. De Islam werd in de 13de eeuw in de Bengaalse regio verspreid door Islamitische missionarissen die onder invloed stonden van de tolerante geest van het Soefisme.¹⁰ Ook het traditionele volksgeloof gaf aan de Bengaalse variant van de Islam een eigen karakter.¹¹

In de 19de eeuw kregen we echter voor het eerst te maken met orthodoxe bewegingen die de gematigde benadering aanvechten.¹² De opkomst van deze bewegingen kan hoofdzakelijk verklaard worden door het oplopen van politieke frustratie. In een reactie op de inkrimpende politieke macht, probeerden de orthodoxe bewegingen terug te keren naar een 'oorspronkelijke' vorm van Islam. Het Wahhabisme vormt in religieus opzicht de voornaamste inspiratiebron. De doelstelling was terug te keren naar de orthodoxe 'zuivere' Islam en deze te laten aansluiten bij de Arabische versie.

Daarnaast liet de orthodoxe beweging zich ook kenmerken als een rurale protestbeweging die sociale ongelijkheden op het platteland bestreed. Een typevoorbeeld hiervan vormt de Faraidi – beweging, de belangrijkste orthodoxe beweging van de eerste helft van de 19de eeuw. Hierbij speelde vooral de scheefgegroeide sociale situatie op het platteland tussen Hindoes en Moslims een belangrijke rol. Boeren die de Faraidi – beweging steunden betaalden b.v. geen taksen aan Hindoe – landeigenaars. Bijgevolg kwam het snel tot gewelddadige conflicten tussen de Hindoes en de Faraidi's. Op deze manier slaagden de orthodoxe bewegingen erin om op basis van een religieuze identiteit een sociale strijd te voeren. Het spreekt vanzelf dat dit de relaties tussen Hindoes en Moslims grondig vertroefelde.

De installering van een Britse koloniale bestuursstelsel en daaraan gekoppelde verspreiding van westerse onderwijs, technische kennis en ideologie leidden tegelijkertijd ook tot het ontstaan van modernistische bewegingen die zich tot doel stelden om westerse ideeën met de Islam te verzoenen.¹³ Veel moslims kregen het gevoel dat de westerse cultuur superieur was en dat het noodzakelijk was om elementen van de westerse cultuur in de Islam te incorporeren. Een typisch voorbeeld van een modernistische beweging is de in 1863 in Calcutta opgerichte 'Muhammadan Literary Society'. Deze modernistische bewegingen slaagden er, in tegenstelling tot de orthodoxe bewegingen, wel nooit in uit te groeien tot echte massabewegingen en bleven dan ook hoofdzakelijk een fenomeen dat zich beperkte tot een kleine groep van geurbaniseerde middenklasse en elite.

⁹ U.A.B. RAZIA AKTER BANU, *Islam in Bangladesh*, Leiden, Brill, 1992, p. 33

¹⁰ A. SAIFUDDIN, *The roles of religion and national identity in Bangladesh*, Abo akademis förlag, 2000, p. 59.

¹¹ S.M.S. ALAM, 'Islam, ideology and the state in Bangladesh' in: *Journal of Asian and African studies*, 1993, XXVIII, 1-2, p. 90.

¹² Volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op: A. ROY, 'Impact of Islamic revival and reform in colonial Bengal and Bengal Muslim identity: a revisit' in: *South Asia*, 1999, XXII, 3, pp. 39-77.

¹³ HUSSAIN (E.), 'The role of Muslim elites in the awakening of the Bengali Muslims during the second half of the 19th century' in: *Islamic Quarterly*, 1997, XVI, 1, pp. 5 – 17.

De uitbouw van het Britse koloniale bestuursstelsel en de daaruit voortvloeiende antwoorden vanuit zowel orthodoxe als vanuit modernistische hoek hebben twee belangrijke gevolgen. Eerst en vooral vertroebelde deze nieuwe factor het religieus evenwicht tussen Hindoes en Moslims. Zoals we hierboven aangaven, zorgden de orthodoxe bewegingen maar in mindere mate ook de modernistische bewegingen voor een verscherping van de Moslimidentiteit waardoor sociale conflicten gekoppeld werden aan een religieuze identiteit. Daarnaast zorgde het ontstaan van zowel de orthodoxe als modernistische moslimbewegingen ervoor dat een spanningsveld aan de oppervlakte kwam. Het gaat over het spanningsveld tussen degenen die het gematigde karakter van de Islam in Bangladesh benadrukten en van daaruit een moderne en seculiere visie verdedigden en anderzijds degenen die pleitten om de Islam in Bangladesh van zijn traditionele, gematigde kenmerken te ontdoen en zodoende een orthodoxe en conservatieve visie op de Islam verdedigden. Het spanningsveld tussen deze twee tendensen zal tot op vandaag als een rode draad doorheen de Bengaalse geschiedenis lopen.

Zoektocht naar een politiek platform: de Moslimliga en de Khilafaat - beweging

Een breekpunt in de koloniale geschiedenis van Indië vormde de mislukte muiterij van 1857. De Britten rekruteerden hun troepen onder de lokale bevolking maar in 1857 brak er een grootschalige opstand uit onder deze inlandse troepen. Na het krachtdadig onderdrukken van deze muiterij begon een periode met een meer directe overheersing door de Britse kroon.¹⁴ Voor de lijn van ons betoog is het belangrijk dat het hierdoor vele Moslims duidelijk werd dat de Britse koloniale macht superieur was. Voor de modernisten gaf dit het doorslaggevend argument om zoveel mogelijk westerse ideeën in de Islam op te nemen. De orthodoxe bewegingen verloren na 1857 veel van hun geloofwaardigheid en de doelstelling om terug te keren naar een pure vorm van Islam kwam minder mobiliserend over in een tijd waarin de Britse overheersing alsmaar dwingender wordt. Hierdoor werd het anti – koloniale discours afgezwakt en tegenover de Britten werd een pragmatische houding aangenomen.¹⁵ Hierdoor zochten die Moslims, die een sterke frustratie voelden over de macht van de Britten en Hindoes, naar nieuwe vormen van politiek - religieuze organisatie. Deze werden onder meer gevonden in de Moslimliga, de Khilafaat – beweging en de Jamaat-i-Islam.

De Moslimliga

In 1905 besliste de Britse administratie om de Bengaalse regio een apart administratief statuut met een beperkte politieke verantwoordelijkheid binnen Brits – Indië te geven. Door de mogelijkheden van politieke participatie die hierbij werden gegeven, werd in 1906 de Moslimliga opgericht. Hoofdbedoeling van de Moslimliga bestond erin de politieke rechten van de Moslims te verdedigen zonder daarbij het Britse rijk in vraag te stellen.¹⁶ Tegelijk werd uitgegaan van een secularistische visie met een scheiding tussen religie en politiek.

Tot en met de verkiezingen van 1937 slaagde de Moslimliga er nooit in een rol van betekenis te spelen waardoor de liga het aan zichzelf verplicht was allianties aan te gaan met de Congrespartij. Vanaf het begin van de jaren twintig begonnen deze relaties echter te vertroebelen wanneer duidelijk werd dat de Congrespartij geen enkele toegeving wilde doen op gebied van defederalisering. Uiteindelijk stonden de Moslimliga en de Congrespartij lijnrecht tegenover elkaar wanneer in 1934 Ali Jinnah voorzitter van de Moslimliga werd en onder zijn impuls de bekende 'two – nation theory' het politieke speerpunt van de partij werd.¹⁷ Na de verkiezingen van 1937, die een pijnlijke nederlaag waren voor de Moslimliga, zal Jinnah de partij organisatorisch stroomlijnen en uitbouwen tot een brede volkspartij. Hierdoor slaagde Ali Jinnah erin om de Moslimliga als een derde macht te positioneren naast de Congrespartij en de Britse kolonisator. Door de sterke uitbreiding van de aanhang, had de Moslimliga

¹⁴ L. BAXTER, *Bangladesh: from a nation to a state*, Colorado, Westview press, 1997, 176 p.

¹⁵ JONES (K.W.), *Socio – religious reform movements in British India*, Cambridge, Cambridge University press, 1997, p. 22.

¹⁶ HARDY (P.), *op.cit.*, p. 165.

¹⁷ De 'two – nation theory' betekent dat een verdeling van Brits – Indië tussen een Moslim – deel en een Hindoe – deel wordt verdedigd.

aan de vooravond van WOII een nieuw zelfbewustzijn hervonden waarbij de vraag naar het instellen van twee verschillende naties maar ook het anti – kolonialistisch en anti – Hindoe discours heel wat radicaler was geworden.

De Khilafaat beweging¹⁸

Een andere interessante organisatie was ongetwijfeld de Khilafaat – beweging. Het hoofdidee van de beweging bestond erin dat alle Moslims ter wereld verplicht waren de Turkse kalief te steunen. Het spreekt dan ook voor zich dat de Khilafaat beweging zich als anti – kolonialistisch liet kenmerken. Ook in hun eisen voor een federale Indische staatsstructuur met een onafhankelijke Moslimgemeenschap gingen ze verder dan de Moslimliga. Wanneer in 1924 het Turkse sultanaat viel, betekende dit het einde van de Khilafaat – beweging.

De korte maar intense opleving van de Khilafaat – beweging bewees dat heel wat politiek – geëngageerde Moslims zich niet konden vinden in het gematigde karakter van de Moslimliga. Het einde van de Khilafaat – beweging liet dan ook vele conservatieve Moslims verweesd achter. Dat deze conservatieve onderstroom effectief bestond, bleek ook uit het feit dat in de marge van de Moslimliga heel wat kleine organisaties ontstonden die een radicaler en religieuzer geïnspireerd geluid lieten horen. Gezien hun gefragmenteerde politieke organisatie is het moeilijk om op deze groep een zicht te krijgen en daarom gebruikt Hardy de term *'Muslim Underground'*.¹⁹ Een bepaald deel van deze *'Muslim Underground'* wist uiteindelijk via de stichting van de Jamaat-i-Islam een platform te creëren waarin ze hun eisen wel verwoord zagen.

Stichting van de Jamaat-i-Islam²⁰

Hoewel er in de loop van de geschiedenis van Brits – Indië al bewegingen bestonden die als radicaal – Islamitisch konden worden omschreven en aanstuurden op een Islamisering van het maatschappelijke leven is het pas met het ontstaan van de Jamaat-i-Islam in 1941 dat we van de eerste Islamistische beweging kunnen spreken.

De Jamaat-i-Islam werd in 1941 door Mawlana Sayyid Abud'l – A'la Mawdudi gesticht.. Mawdudi zocht zijn hele leven al naar platformen om zijn radicaal – conservatieve overtuiging te kunnen ventileren maar de ideeën over het stichten van een eigen partij begonnen pas echt te rijpen vanaf 1937 met de zware verkiezingsnederlaag van de Moslimliga. Vanaf dat moment kregen ook zijn ideeën over een partitie van Indië in een Moslim – en een Hindoe – deel vorm, omdat hij inzag

dat zijn droom om van heel India een Islamitische natie te maken onmogelijk was. Vanaf de jaren 1939 – 1940 verdedigde Mawdudi voor het eerst publiekelijk de oprichting van een eigen partij. Uiteindelijk nodigde hij in april 1941 al degenen uit die geïnteresseerd waren in het vormen van een nieuwe Moslim – partij, gebaseerd op Islamistische idealen. Tijdens een vergadering in augustus 1941 werd de Jamaat-i-Islam officieel gesticht.

Islamisme

Met Islamisme bedoelen we hier: *'een politieke ideologie die zich baseert op normen en waarden die men als islamitisch omschrijft'*.¹ Uitgaande van deze definitie kunnen de orthodoxe bewegingen niet als Islamistisch omschreven worden omdat deze nog geen diep uitgewerkte politieke ideologie hadden ontworpen

¹⁸ Voor dit hoofdstuk baseren we ons vooral op: M. SHAH, 'The Bengal Muslims and the world op Islam: Pan – Islamic trends in colonial Bengal as reflected in the press' in: A. RAFUDDIN, *Understanding the Bengal Muslims: interpretative essays*, Oxford, Oxford university press, 2001, pp. 86 – 113.

¹⁹ P. HARDY, *op.cit.*, p. 168. Het gaat hier om die groep die zich op geregelde tijdstippen via rellen tegen Hindoes en de Britten liet opmerken door haar radicale Islam – ideeën en de gewelddadigheid waarmee deze verdedigd werden. Ook onder de Britten leek er overigens een vrees te bestaan dat de, wat zij dan 'Wahhabitische sentimenten' noemde, elk moment konden herleven.

²⁰ Voor dit stuk baseren we ons vooral op: N.S.V. NASR, *The vanguard of the islamic revolution: the Jama'at-i-Islami of Pakistan*, London, Tauris, 1994, 301 p. en N.S.V. NASR, 'Mawdudi and the Jama'at-I Islami: The origins, theory and practice of Islamic revivalism' in: A. RAHNEMA (ed.), *Pioneers of Islamic revival*, London, Zed Books Ltd., 1994, pp. 98 – 125.

Mawdudi concipieerde zijn partij met de bedoeling een voorhoedepartij te zijn om uiteindelijk tot het 'Islamitische utopia' te komen. Bedoeling was om vanuit een sterke organisatorische structuur op een geleidelijke manier mensen te incorporeren om zo de ultieme 'Islamitische staat' te creëren. Vorming, scholing en propaganda waren hiervoor de belangrijkste instrumenten. De geest van de mensen moet dus Islamitisch zijn en wanneer dit het geval is worden politieke instellingen een overbodige zaak.²¹ Hoewel de Jamaat een uitermate politiek engagement aan de dag legde en al zeer snel deelnam aan verkiezingen, definieerde de Jamaat zichzelf in de eerste plaats als een beweging en niet als een partij.²² De Jamaat had als bedoeling in alle segmenten van het maatschappelijk leven een totale Islamisering door te voeren en hierin is haar rol als partij maar een stukje in een groter totaalproject.

Belangrijk hierin is dat de Jamaat-i-Islam niet als een zuiver conservatief en traditionalistische Islampartij omschreven kan worden. Integendeel zelfs, van bij haar ontstaan is de Jamaat een uitgesproken moderne partij met een uitgewerkte organisatiestructuur waarin bewezen werd dat traditionele en moderne elementen perfect kunnen in elkaar vloeien. Zo weefde Mawdudi doorheen zijn Islamistische retoriek een uitgesproken dialectische visie op de geschiedenis waarbij een constante strijd tussen gelovigen en ongelovigen uiteindelijk culmineert in een ultieme strijd waaruit het Islamitische paradijs tevoorschijn komt. Ook de politieke middelen die Mawdudi met zijn partij wil hanteren, de organisationele structuur van de partij... getuigen van een ingesteldheid die zeker niet als éézijdig anti – Westers beschouwd kan worden.

Besluit

Ondanks de mislukte mouterij van 1857 bleef ook na het afsterven van de orthodoxe en de reformistische bewegingen een specifiek Moslim – bewustzijn sluimeren. Vanaf de jaren tachtig steeg het zelfvertrouwen van de Moslims terug, wat bleek uit het ontstaan van een pan – Islamitisch bewustzijn en de stichting van de Moslimliga in 1906.

Hierdoor slaagde de Moslimliga er met de verkiezingen van 1946 in om 90% van alle zetels die voor Moslims gereserveerd waren, te veroveren.²³ Hieruit blijkt dat de Moslimliga zich kon omvormen tot de spreekbuis van de Moslims van Brits – Indië en het merendeel van de Moslims zijn goedkeuring gaf aan de 'two – nation theorie'. Hierdoor werden onderhandelingen tussen de Moslimliga en de Congres – partij alsmar moeilijker en ook de verstandhouding tussen Moslims en Hindoes ontaardde doorheen WOII alsmar meer in gewelddadige confrontaties. Deze moeilijke verstandhouding tussen Moslims en Hindoes en daarmee gepaard gaande problemen voor de koloniale administratie, vormde ongetwijfeld één van de hoofdreden waarom de nieuwe Britse Labourregering onder Attlee meteen na WOII geen enkele inspanning meer leverde om Brits – Indië te behouden en op 14 juli 1947 uiteindelijk de 'India Independence Act' afkondigde waarin het bestaan van de twee afzonderlijke naties Pakistan en India officieel bevestigd werd.

Hoewel de Moslimliga, en tijdelijk ook de Khilafaat – beweging, zich manifesteerden als de spreekbuizen van dit Moslimbewustzijn, ontstonden aan de rand bewegingen die nog een stap verder gingen. De belangrijkste hiervan is de in 1941 gestichte Jamaat-i-Islam. Deze partij stond een totale islamisering van de maatschappij voor en bouwde hiervoor een uitgebreid politiek en maatschappelijk programma uit. De Jamaat was hierdoor de eerste partij die als uitgesproken Islamistisch kan omschreven worden in de geschiedenis van de Zuid – Aziatische regio en tot op vandaag zal de Jamaat de focus van het Islamisme blijven in Bangladesh.

²¹ O. ROY, *The failure of political Islam*, London, Tauris, 1994, p. 61.

²² U.A.B. RAZIA AKTER BANU, 'Jamaat-I-Islami in Bangladesh: Challenges and prospects' in: T. HASHANI & H. MUTALIB (ed.), *Islam, muslims and the modern state: case – studies of muslims in thirteen countries*, Basingstoke, Macmillan, 1994, p. 83

²³ H. ZAHEER, *The separation of East Pakistan: the rise and realization of Bengali Muslim nationalism*, Dhaka, University press, 1994, p. 16.

WRIJVINGEN TIJDENS DE PAKISTAANSE PERIODE, 1947 – 1971

De staatsconstructie zoals die uit de partitie van India in 1947 verscheen was vrij ongelukkig. Naast het land India zoals we het vandaag kennen, ontstond het land Pakistan dat uit een westelijk (het huidige Pakistan) en een oostelijk deel (het huidige Bangladesh) bestond. Het is dan ook voor de hand liggend dat deze staatsconstructie fricties opleverde die uiteindelijk resulteerden in het ontstaan van een Bengaals nationalisme.

Ontstaan van een Bengaals nationalisme²⁴

Algemeen kan gesteld worden dat het Moslim – nationalisme van de eerste helft van de 20ste eeuw na 1947 in Oost – Pakistan omgevormd werd tot een Bengaals nationalisme.²⁵ Al kort na de onafhankelijkheid zagen de Bengalen in dat ze in de staatsconstellatie van West – en Oost – Pakistan geen faire behandeling konden krijgen en voelden ze dat, als de gemeenschappelijke Hindoe – vijand en Britse vijand er niet meer was, er buiten de gemeenschappelijke religie weinig was dat hen met de Pakistani verbond. Daarenboven stierf in 1948 Ali Jinnah als leider van de ‘Natie’ en unificerende persoonlijkheid. Hierdoor verbrokkelde de Moslimliga intern als de spreekbuis bij uitsteking van de Moslims van Brits – Indië. Het politieke vacuüm dat hierbij werd nagelaten, werd in Bangladesh opgevuld door de secularistische en links – georiënteerde Awami – Liga.

Verschillende zaken zijn verantwoordelijk voor de verwijdering tussen West – Oost Pakistan maar hierbinnen zijn twee redenen primair. Vooreerst was er de tweederangs behandeling van de Bangla – taal. Daarnaast vormde ook de ongelijke vertegenwoordiging van Oost – Pakistani in het nationale parlement een bron van frustratie. Het is op deze golf van ongenoegen dat de Awami – Liga doorheen de jaren zestig met een links en gesecculariseerd programma een enorme legitimiteit wist uit te bouwen onder de Oost – Pakistaanse bevolking. Dit uitte zich zeer duidelijk in de nationale verkiezingen van 1970. De Awami – Liga slaagde erin om onder leiding van Sheikh Mujibur Rahman 160 van de 162 zetels, gereserveerd voor Oost – Pakistan, te veroveren waardoor de Awami – Liga een absolute meerderheid in het nationale parlement behaalde. Dit was echter niet naar de zin van West – Pakistan gezien de Awami – Liga politieke autonomie voor Oost – Pakistan voorstond. Uiteindelijk ging de regeringsvorming niet door en stegen de spanningen tot een hoogtepunt wanneer in maart 1971 het West – Pakistaanse leger een massaslachting aanrichtte op universiteiten in Dhaka. Hierop verzeilde Pakistan in een burgeroorlog die in december 1971, met de steun van India, door Oost – Pakistan gewonnen werd.

Evolutie van het Islamisme

Het Islamisme bleef doorheen de Pakistaanse periode nog bijna volledig geconcentreerd rond de Jamaat-i-Islam. Toch was de aanwezigheid en de aantrekkingskracht van de Jamaat in Oost – Pakistan in de eerste jaren na de onafhankelijkheid zeer perifeer en marginaal. Er werden vanuit de centrale partijleiding wel pogingen ondernomen om een volwaardige partij in Oost – Pakistan uit te bouwen, maar deze pogingen bleken weinig succesvol.²⁶ In West – Pakistan slaagde de Jamaat er wel in een breder maatschappelijk draagvlak voor hun ideeën uit te bouwen. Toch waren de verkiezingen van 1951 geen succes. Gevolg hiervan was dat de bureaucratisering van de partij steeg, de pragmatische politiek nog meer de overhand nam en de ideologie op de tweede plaats kwam te staan.²⁷ Het is overigens al van bij het begin opvallend hoe pragmatisch de Jamaat zich opstelde in haar politieke strategieën. Al kort na 1947 werd de onmogelijkheid van een totale Islamisering van Pakistan snel ingezien en werd beslist om voor de verkiezingen van 1951 meer politieke betrokkenheid te tonen. Wat

²⁴ Dit hoofdstuk is vooral gebaseerd op: N. ISLAM, ‘Islam and national identity: the case of Pakistan and Bangladesh’ in: *International journal of Middle East Studies*, 1981, XIII, 1, pp. 55 – 72. en M. KABIR, Religion, language and nationalism in Bangladesh, in: *Journal of contemporary Asia*, 1987, XVII, 4, pp. 473 – 487.

²⁵ Z.R. KHAN, Islam and Bengali nationalism, in: *Asian Survey*, 1985, XXV, 8, p. 844.

²⁶ E. RAHIM, ‘Bengali Muslims and Islamic Fundamentalism: the Jama’at-i-Islami in Bangladesh’ in: A. RAFIUDDIN, *Understanding the Bengal Muslims. Interpretative essays*, Oxford, 2001, p. 237.

²⁷ N.S.V. NASR, *op.cit.*, pp. 37 – 40.

tussen 1947 en 1953 dan ook gebeurde, is dat de Jamaat het concept van de Islamisering binnen een constitutionele staat uitwerkte.²⁸ Hierdoor installeerde tegen 1958 de Jamaat zich als volwaardige politieke partij en behaalde een eerste succes in de gemeenteraadsverkiezingen van 1958 in West - Pakistan.

De installatie van de Jamaat als een volwaardige partij verliep in Oost – Pakistan veel moeilijker omdat de Jamaat-i-Islam er niet in slaagde voeling te ontwikkelen met de specifieke problemen van de Oost – Pakistani. Aanvankelijk werden pogingen in deze richting genomen door Jamaat – leden uit Oost – Pakistan maar deze werden systematisch gefnuikt door de centrale partijleiding. Het antwoord van de Jamaat op de vragen en onrusten vanuit Oost – Pakistan was dan ook zeer simpel. Een totale Islamisering van de staat zou de communautaire spanningen doen wegebben gezien iedereen zich schaart achter de gemeenschappelijke vlag van de Islam.²⁹

Door deze opstelling, bleef de opgang van de Jamaat in Oost – Pakistan sputteren en in de provinciale verkiezingen van 1954 in Oost – Pakistan slaagde de Jamaat er niet in één kandidaat te laten kiezen.³⁰ Ook hier betekende het jaar 1958 een breekpunt omdat vanaf dan de Jamaat actiever begon te investeren in de installatie van sociale voorzieningen en Islamitisch onderwijs. Door deze inspanning was tegen het einde van de jaren zestig de Jamaat ook in Oost – Pakistan een relatief grote organisatie.³¹

Ondanks dat de Jamaat erin slaagde een groei te realiseren, bleef het zeer moeilijk om dit te verzilveren gezien het woelige politieke klimaat. Zo installeerde Ayub Khan vanaf 1958 een militaire dictatuur waarin de Jamaat als partij verboden werd. Opvallend hierin is dat de Jamaat niet radicaliseerde en lijnrecht de strijd tegenover het regime aanging zoals dat het geval was met de Moslimbroeders in Egypte. De Jamaat zocht daarentegen op een zeer pragmatische manier naar oplossingen om hun politieke invloed blijvend te doen gelden.³² Hierin werd er eigenlijk op twee paarden gewed. Enerzijds werden er binnen het militair regime naar politieke openingen gezocht waarbinnen de Jamaat zijn invloed kon laten gelden en anderzijds werd de politiek van de – islamisering die door Ayub Khan werd toegepast via massale straatdemonstraties en andere methodes fel bekritiseerd. De dubbele identiteit die de Jamaat hierbij uitspeelde is een kenmerk dat we nog zullen terugvinden.

Toch kon de Jamaat geen echt voordeel halen uit het algemeen maatschappelijk ongenoegen dat zich manifesteerde tijdens de militaire dictatuur. De eerste verkiezingen die na het militair bewind in 1970 werden uitgeschreven, waren terug een zware ontgoocheling voor de Jamaat-i-Islam. In Oost – Pakistan kon de Jamaat niet optornen tegen de hegemonie van de Awami – Liga maar ook in West – Pakistan was de verkiezingsuitslag beneden de verwachtingen.³³ Tot overmaat van ramp kwam hierbij dat de aartsvijanden van de Awami – Liga een absolute meerderheid wisten te halen in het nationale parlement. Tijdens de toestand van politieke impasse die hieruit voortvloeide, zocht de Jamaat toenadering tot het Pakistaanse leger en werden voor de oorlog volop gewapende milities opgericht onder leiding van de Jamaat.³⁴ In september 1971 werd de alliantie tussen de Jamaat en het nationale Pakistaanse leger uiteindelijk officieel gemaakt.

Besluit

Doorheen de Pakistaanse periode zijn twee evoluties essentieel. Enerzijds kregen we het ontstaan van een Bengaals nationalisme in Oost – Pakistan. Het discours over Moslim – identiteit dat overheersend was voor de dekolonisering van Brits – Indië, moest hierbij plaats ruimen voor een discours waarbij de

²⁸ N.S.V. NASR, *op.cit.*, p. 146.

²⁹ N.S.V. NASR, *op.cit.*, p. 126.

³⁰ E. RAHIM, *art.cit.*, p. 241.

³¹ Dit resulteert erin dat in 1968-69 de Jamaat zowat 425 volwaardige en 40.000 geassocieerde leden had in oost- Pakistan. U.A.B. RAZIA AKTER BANU, 'Jamaat-I-Islami in Bangladesh: Challenges and prospects' in: T. HASHANI & H. MUTALIB (ed.), *Islam, muslims and the modern state: case – studies of muslims in thirteen countries*, Basingstoke, Macmillan, 1994, p. 86.

³² N.S.V. NASR, *op.cit.*, p. 152.

³³ N.S.V. NASR, *op.cit.*, p. 165.

³⁴ E. RAHIM, *art.cit.*, p. 245. Het zijn deze paramilitaire groepen die grotendeels verantwoordelijk zijn voor de massaslachtingen van maart 1971 op de campussen in Dhaka waarmee de oorlog tussen Oost – en West – Pakistan officieel begint.

Bengaalse identiteit centraal stond. De minderwaardige behandeling van het Bangla en de politieke ondervertegenwoordiging van Oost – Pakistan zorgden bij de Oost - Pakistani voor een diepgaand ongenoegen. De partij die het best op dit ongenoegen een antwoord wist te formuleren, was de links – secularistische Awami – Liga. Het Islamisme met de Jamaat-i-Islam voorop, slaagde er nooit in om een antwoord te formuleren op deze evoluties in Oost – Pakistan. Integendeel zelfs, naarmate het Bengaals nationalisme zich verder ontwikkelde en steviger verankerde, keerde de Jamaat zich hier alsmaar verder van af. Deze houding ontspoorde uiteindelijk volledig tijdens de oorlog wanneer paramilitaire groeperingen van de Jamaat massaslachtingen aanrichtten op Bengaalse burgers.

De vrij snelle wending van een Moslimbewustzijn voor 1947 naar een Bengaals bewustzijn na 1947 illustreert nogmaals het spectrum waar de Bengaalse maatschappij sinds de intrede van de Britten op balanceerde. Enerzijds heb je te maken met een Moslimtraditie waarbij een solidariteitsband met de Moslimwereld primair is. Anderzijds heb je een bewustzijn waarbij de specifieke soefistische en Hindoeïstische tradities van de Bengaalse regio op de voorgrond staan en waarbij een modernistisch, secularistisch en progressief – links discours wordt gekoppeld. Naar gelang de politiek – maatschappelijk situatie waar de Bengalen zich in bevinden wordt de klemtoon hierbij telkens verschoven tussen deze twee identiteiten. Voor 1947, waarbij de Britten en de Hindoes de vijanden bij uitstek waren, was de unificerende factor waaronder de ontvoogdingsstrijd gevoerd werd de Moslimidentiteit, gepersonifieerd in de Moslimliga en de Khilafaat – beweging. Wanneer de Britten en de Hindoes als vijanden wegvielen, bleek echter dat dit Moslimbewustzijn wegdeemsterde en werd nu de specifieke Bengaalse identiteit de paraplu waaronder Oost – Pakistan een ontvoogdingsstrijd voerde.

EVOLUTIE VAN EEN SECULARISTISCH NAAR EEN ISLAMITISCH DISCOURS IN HET JONGE BANGLADESH

Met de scheiding tussen Oost – Pakistan en West – Pakistan breekt een nieuwe fase aan in de geschiedenis van de regio. De onrechtvaardige behandeling door West – Pakistan en de onafhankelijkheidsstrijd met de daaraan gekoppelde massale wreedheden, onder meer vanuit Islamistische hoek veroorzaakten een collectief trauma voor het gehele land. De jonge natie voelde dan ook een sterke behoefte zich op verschillende fronten te distantiëren van Pakistan. Dit resulteerde in het naar voor schuiven van een meer ‘democratisch’, ‘secularistisch’ discours dat beter de ware identiteit van Bangladesh zou benaderen.³⁵ Het linguïstisch nationalisme, geconcentreerd rond de Bangla – taal, speelde in deze identiteitsvorming een primaire rol.

Implementatie van het secularisme onder Mujib

Op 16 december 1971 werd Dhaka veroverd door het Indische leger en werd Bangladesh een onafhankelijke staat, los van West – Pakistan, met een eigen parlement waarin de overheersing van de Awami – liga quasi absoluut was. De Awami – liga politici A.S. Chowdhury en Sheikh Mujibur Rahman werden president en eerste minister benoemd. Korte tijd daarna wisselden deze rollen en werd ‘Mujib’ president van het land tot zijn dood in 1975.

Eén van de politieke leidmotieven voor de jonge natie werd het begrip secularisme. Let wel, secularisme moet hier begrepen worden als ‘neutraliteit in religie’. Religie blijft dus nog altijd een rol spelen maar er wordt wel, althans theoretisch, van het principe van de godsdienstvrijheid uitgegaan.³⁶ Veel eerder dan een secularistische staat werd dus eigenlijk een multi – theocratische staat ingesteld waarbij het de bedoeling was om het misbruik van religie voor politieke doeleinden te vermijden.³⁷ Deze nadruk op de (Bengaalse interpretatie) van het secularisme valt te verklaren door verschillende factoren.

- Eerst en vooral waren de Bengalezen geschokt door de ongelijke behandeling van West - Pakistan en de massale wreedheden die tijdens de bevrijdingsoorlog door religieuze partijen en bewegingen, met de Jamaat op kop, werden begaan. Dit zorgde ervoor dat een religieus discours niet als een legitimatie van de onafhankelijkheid kon dienen.³⁸
- Tegelijk is het zo dat de jonge natie op zoek ging naar een eigen identiteit die verschilde van de West - Pakistaanse burenen. Deze werd grotendeels gevonden in een secularistische identiteit.
- Het gebruik van een secularistisch discours werd ook bevorderd door zuiver geo – politieke zaken. Eerst en vooral werd dit gedaan uit dankbaarheid voor de steun die India aan Bangladesh leverde tijdens de onafhankelijkheidsstrijd. Men wou de Indische buur zeker niet voor het hoofd stoten door het Islamitisch karakter van Bangladesh in de verf te zetten.³⁹ Tegelijk ontsnapte ook Bangladesh niet aan de Koude Oorlog – logica. De Awami – liga werd namelijk gesteund door de USSR en ook dit heeft ongetwijfeld ertoe geholpen

³⁵ D. WALKER, ‘Islam and nationalism in Bangladesh’ in: *Hamdard Islamicus*, 1991, XIV, 2, p. 35. Dit blijkt b.v. duidelijk uit volgende speech die Mujib hield op 7 juni 1972: “*In Bangladesh, the Muslims will live according to their religion and Christians, Hindus and Buddhists will act in the same way, this does not mean without religion, everybody should have religion, but there is no way in which you can do business with religion. Nobody can make politics with religion, nobody can organize religious militants like the Razakes or Badar groups. And there is no way of conducting communal religious politics*”, geciteerd uit: A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, p. 177.

³⁶ J.T. O’CONNEL, ‘The Bengali Muslims and the state: secularism or humanity for Bangladesh?’ in: A. RAFUDDIN, *Understanding the Bengal Muslims: interpretative essays*, Oxford, Oxford university press, 2001, p. 184.

³⁷ S.M.S ALAM, ‘Islam, ideology and the state in Bangladesh’ in: *Journal of Asian and African studies*, 1993, XXVIII, 1-2, pp. 95 – 97.

³⁸ HUQUE (A.S.) en AKHTER (Y.A.), *art.cit.*, p. 202.

³⁹ A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, pp. 48 – 49.

dat in de politieke beginjaren een secularistisch (en ook socialistisch) discours werd gehanteerd.⁴⁰

Deze secularistische invalshoek werd op verschillende manieren politiek vertaald. Zo werd naast nationalisme, socialisme en democratie het secularisme één van de vier pijlers van de Bengaalse grondwet.⁴¹ Tevens werden na de onafhankelijkheid in 1971 alle religieuze partijen, waar onder ook de gematigde Moslimliga, verboden wegens hun collaboratie met West – Pakistan. Noodgedwongen doken de leiders van religieuze partijen onder.⁴² Belangrijk hierin is dat alle Bengaalse politieke leiders van de Jamaat-i-Islam na de onafhankelijkheidsstrijd naar het buitenland, met Pakistan op kop, moesten vluchten waardoor de Jamaat officieel van het politieke toneel verdween. Toch slaagde de Jamaat erin om al kort na de onafhankelijkheid binnen te dringen in enkele conservatieve Islamitische NGO's die met steun van Saoedi – Arabië werden gefinancierd.⁴³ Wanneer na de onafhankelijkheid van Bangladesh de Jamaat van het politieke toneel verdween, bleef de Jamaat-i-Islam dus actief in sociaal dienstbetoon en in allerlei religieuze activiteiten om en rond moskeeën.⁴⁴

Het probleem is dat dit secularistisch discours slechts door een kleine elite van de bevolking geapprecieerd werd dat niet altijd even veel voeling had met wat er echt op het 'grass – root' niveau van de maatschappij leefde.⁴⁵ Het was zeker niet zo dat de brede lagen van de bevolking secularisering aanvoelden als één van de grondvesten van hun nieuwe staat of als een reden voor de zware offers die werden gebracht tijdens de onafhankelijkheidsstrijd.⁴⁶ Daarnaast was het ook zo dat het politieke overwicht van de Awami – liga in het parlement groter was dan de effectieve aanhang die de Awami – liga in de Bengaalse maatschappij had. De Awami – liga wist een enorme legitimiteit uit te bouwen door haar eisen voor onafhankelijkheid maar de linkse en secularistische invalshoek kende veel minder weerklank en werd vooral bevorderd door de Sovjetsteun.⁴⁷ Huque en Akhter stellen dan ook letterlijk: *"Although constitutionally Bangladesh was secularized, the nature of the society could not be altered."*⁴⁸ Dit betekent dat dit secularistisch discours snel zijn betekenis verliest als leidend principe voor de politieke heropbouw van Bangladesh. De Awami – liga wist nog met overtuiging de verkiezingen van 1973 te winnen maar hierna was het duidelijk dat de geloofwaardigheid van de Awami – liga begon af te brokkelen. Ondanks de democratische voornemens die bij de onafhankelijkheid werden gemaakt, omringde Mujib zich enkel met zijn persoonlijke incrowd. Tegelijk werd het land met politieke problemen geconfronteerd waar de Awami – liga geen adequaat antwoord wist op te geven. Een duidelijk breekpunt hierin was de eerste hongersnood van 1974. De regering stond machteloos tegenover deze gebeurtenis en door de voortdurende onrusten kondigde Mujib op 28 december 1974 de staat van beleg af. Vervolgens werd op 25 januari 1975 de grondwet aangepast en werd Mujib zonder democratische inspraak voor 5 jaar als president verkozen. De enige toegelaten partij was zijn eigen BAKSAL – partij.⁴⁹

Het belang zit er hem vooral in dat door de hongersnood van 1974 een politiek vacuüm ontstond dat door Islamitische en Islamistische krachten werd opgevuld. Zo namen tijdens de hongersnood verschillende Islamitische hulp – en welzijnsorganisaties (waaronder verschillende met een duidelijke invloed van de Jamaat) taken van de falende overheid over. Ook kwam veel van de donorhulp naar

⁴⁰ A.S. HUQUE & Y.A. AKHTER, *art.cit.*, p. 204

⁴¹ S.M.S. ALAM, *art.cit.*, p. 94.

⁴² A. AHAMED & D.R.J.A. NAZNEEN, 'Islam in Bangladesh. Revivalism of power-politics' in: *Asian Survey*, 1990, XXX, 8, p. 806.

⁴³ N.A. KALIMULLAH & L.B. FRASER, 'Islamic non – government organisations in Bangladesh with reference to three case studies' in: *Islamic quarterly*, 1990, XXXIV, 2, p. 80.

⁴⁴ M.-A. HELIE LUCAS & H. KAPOOR, *Fatwas against women in Bangladesh*. Lahore, Women living under Muslim Laws, 1996, p. 32. Deze verwevenheid van de Jamaat met het grass – root niveau van de maatschappij is een kenmerk dat overigens als een rode draad door de geschiedenis van de Jamaat loopt en ook terug te vinden is in vele andere Islamistische bewegingen, zie o.a. G.E. FULLER, 'Islamism(s) in the next century' in: M. KRAMER (ed.), *The Islamism debate*, Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1997, p. 142.

⁴⁵ J.T. O'CONNEL, 'Bengali religions' in: ELIADE (ed.), *The encyclopedia of religion*, New York, MacMillan, 1987, Vol. 2, p. 180.

⁴⁶ M. RASHIDUZZAMAN, 'Islam, Muslim identity and nationalism in Bangladesh' in: *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, 1994, XVIII, 1, p. 43.

⁴⁷ A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, p. 72.

⁴⁸ A.S. HUQUE & Y.A. AKHTER, *art.cit.*, p. 204

⁴⁹ BAKSAL: Bangladesh Krishak Sramik Awami League

Bangladesh vanuit bevriende Islamitische landen.⁵⁰ Door deze instroom van petrodollars nam vanaf 1973 de invloed van verschillende Islamitische landen, met Saoedi – Arabië op kop, sterk toe.

Een nieuw breekpunt in de geschiedenis van Bangladesh vormt de moord op Mujib door opstandigen binnen het leger op 15 augustus 1975.⁵¹ Na de moord werden de moordenaars opgepakt en werd Mushtaque Ahmed als conservatief lid van de Awami – liga aangesteld tot president. Ziaur Rahman werd aanvoerder van het leger. Deze regeling zorgde echter voor onvrede binnen het leger en dan vooral onder de vertrouwelingen van Mujib die zich groepeerden onder leiding van Khalid Musharaf. Deze pleegde op 3 november een staatsgreep waarbij hijzelf majoor – generaal van het leger werd en A.S.M. Sayem aangesteld werd als president. Hierop begon de linkse partij, JSD, met op de achtergrond de steun van Ziaur Rahman, een revolte tegen Musharaf en kwam Ziaur Rahman terug aan het hoofd van het leger te staan. Vanaf het moment dat deze op zijn oude positie terug is geïnstalleerd, liet hij de JSD vallen en stelde hij zichzelf aan als de interim - leider van de nieuwe regering. Op 21 april 1977, ongeveer twee jaar later, benoemde hij zichzelf dan uiteindelijk tot president.

Beginnende Islamisering onder de despoten Zia en Ershad

Het Zia – regime, 1975 - 1982

Het Islamiseringsproces, dat onderhuids al was ingezet onder Sheikh Mujib, kwam onder de dictatuur van Zia in een stroomversnelling. Dit bleek duidelijk uit de wijzigingen die Zia, meteen na zijn aanstelling als president, in de grondwet van Bangladesh liet doorvoeren.⁵²

- De inleiding van de grondwet werd aangezet met: *'In the Name of Allah, the Beneficent, the Merciful'*
- Het artikel 8 van de grondwet dat het secularisme als fundamenteel principe van de staatsordening voorstond, werd veranderd in: *'Absolute trust and faith in the Almighty Allah'*
- Bij het artikel 25 werd een nieuwe clausule toegevoegd waarin de intentie van de staat werd uitgedrukt om broederlijke banden op te bouwen met andere Moslim – staten op basis van Islamitische solidariteit.

Tegelijk werden door Zia verschillende maatregelen afgekondigd met een Islamitisch karakter zoals het verplicht uithangen van posters in overheidsgebouwen met citaten uit de Koran, het instellen van een ministerie van religieuze zaken... Dit duidde er op dat vanuit de hoogste politieke kringen een nieuwe Islamitische koerswijziging werd ingezet. Deze koerswijziging werd versterkt doordat Bangladesh financiële steun zocht bij Saoedi – Arabië, dat als wederdienst druk op de Bengaalse regering uitoefende om de Islam in publieke zaken toe te laten.⁵³ Ook de houding tegenover India speelde hierin een belangrijke rol. India wordt in Bangladesh traditioneel gezien als de ervijand en een bedreiging voor het land. De steun van India tijdens de onafhankelijkheidsoorlog had dit gevoel een tijdje kunnen omkeren maar al snel kregen de traditionele anti – India en anti – Hindoe gevoelens in Bangladesh opnieuw de bovenhand.⁵⁴

⁵⁰ A.S. HUQUE & Y.A. AKHTER, *art.cit.*, pp. 204 – 205., A. AHAMED & D.R.J.A. NAZNEEN, *art.cit.*, p. 806. Hoogst waarschijnlijk was het zelfs zo dat Mujib voor een stuk zijn sterk secularistische retoriek heeft gematigd omdat hij hoopte op petrodollars vanuit enkele Moslimlanden, T. HASHANI, 'Islam in Bangladesh politics' in: T. HASHANI & H. MUTALIB, *Islam, muslims and the modern state: case – studies of muslims in thirteen countries*, Basingstoke, Macmillan, 1994, p. 109.

⁵¹ Verschillende redenen, waaronder ook persoonlijk - emotionele, lagen ten grondslag aan deze samenwerking. Het is echter duidelijk dat ook onvrede met de secularistische politiek een hoofdmotief voor de moord op Mujib vormde. Zo verklaarde één van de moordenaars een dag na de moord op de radio: "Sheikh Mujib has been killed. Praise God, Bangladesh is now an Islamic republic", geciteerd uit: R.E. SHEHABUDDIN, *Encounters with the state: gender and islam in rural Bangladesh*, Ann Arbor, UMI, 2000, p. 92.

⁵² A.S. HUQUE & Y.A. AKHTER, *art.cit.*, p. 796.

⁵³ E. RAHIM, *art.cit.*, p. 248.

⁵⁴ D. WALKER, *art.cit.*, p. 39. Sommigen gaan zelfs nog verder en stellen dat de onpopulariteit van het secularistisch discours van de Awami – Liga verklaard kan worden doordat het zich teveel identificeerde met het Indische politieke systeem waar het merendeel van de Bengalen vijandig tegenover staan.

Belangrijk is dat het hier niet gaat om een proces dat éézijdig van bovenuit werd gedirigeerd maar ook in hoge mate gedragen werd door brede lagen in de samenleving. Zo werden door Zia in augustus 1976 via de *'Political Parties Regulation'* alle politieke partijen toegelaten. Deze maatregel had niet meteen een explosie van het aantal Islamitische politieke partijen tot gevolg maar wel ontstonden vele kleine religieuze organisaties. Deze *'Islamic welfare institutes'* waren vooral gesitueerd in de straten van kleine steden en dorpsmarkten en hebben een grote rol gespeeld in het versterken van de Islamitische gevoelens bij de kleine man.⁵⁵

Een ander belangrijk gevolg is de terugkeer van de Jamaat-i-Islam. In 1978 arriveerde voormalig secretaris – generaal Ghulam Azam in Bangladesh en in mei 1979 werd de Jamaat terug volledig operationeel. De rehabilitatie van de Jamaat in Bangladesh is het gevolg van verschillende factoren. Door de afkondiging van de *'Political Parties Regulation'* was Zia het theoretisch verplicht de Jamaat toe te laten. Daarnaast was de terugkeer van de Jamaat een doordachte politieke zet van Zia om het islamiseringproces van zijn land te versnellen. Achter de schermen van het politieke toneel steunde Zia de Jamaat zowel financieel als logistiek, wat de Jamaat toeliet om op korte tijd de partij uit te bouwen.⁵⁶ Ook de druk van Saoedi – Arabië op de Zia – regering versnelde de terugkeer van de Jamaat. Overigens was het zo dat de Bengaalse sectie van de Jamaat-i-Islam vanaf ongeveer 1975 terug actieve financiële ondersteuning kreeg van zowel Saoudi – Arabië als Iran.⁵⁷ Hierdoor kreeg de partij meer slagkracht en een nieuw zelfvertrouwen.

Door deze Islamitische wending slaagde Zia erin om zich in het zadel van de macht te hijsen. Na zijn aanstelling als president werden op 3 juni 1978, om de democratische schijn op te houden, verkiezingen uitgeschreven. Deze verkiezingen werden met overschot door Zia, als hoofd van zijn eigen JAGODEL – partij, gewonnen. Ook de parlementsverkiezingen van 1979 werden door de JAGODEL - partij gewonnen. Ondanks deze successen werd Zia op 20 mei 1981 in Chittagong vermoord.

Al kort na zijn dood werd het duidelijk dat Zia er nooit in geslaagd is een sterke partij uit te bouwen en zijn dictatuur vooral steunde op zijn eigen charismatisch leiderschap. Ook bleek snel dat hij met Abdus Sattar een zwakke vice - president had aangesteld. Sattar won, geruggensteund door de populariteit van Zia, de verkiezingen van 1982 maar door zijn verzuurde relaties met het militair apparaat pleegde generaal Ershad in 1982 een coup. Deze militaire coup luidde een nieuwe periode van militair autoritarisme in waarbij de democratische rechten nog verder afgebouwd werden.

Het Ershad – regime, 1982 – 1990

Het militaire Ershad - regime slaagde er nooit in enige legitimiteit onder de bevolking te verwerven, waardoor Bangladesh tijdens de jaren tachtig verzonk in een onstabiele toestand met ontelbare demonstraties en oproer dat meestal hardhandig werd onderdrukt. Om toch enige legitimiteit onder de bevolking uit te bouwen, bewandelde Ershad, net als zijn voorganger Zia, een uitgesproken Islamitische discours. Dit parcours kende een voorlopig hoogtepunt in 1988 wanneer de Islam als staatsgodsdienst van Bangladesh werd erkend. Hiermee werden 17 jaar na de onafhankelijkheidsoorlog alle secularistische principes uiteindelijk begraven.

Ondertussen was ook de Jamaat-i-Islam, alsmaar sterker geworden. Om die reden zocht Ershad toenadering tot de Jamaat. Zeer opvallend is dat deze de toenadering afwezen en zelfs een uitermate kritische positie innamen tegenover het Ershad – regime. Zo stelde de Jamaat dat het uitroepen van de Islam tot staatsgodsdienst enkel getuigde van de exploitatie van de religieuze gevoelens onder de Bengalen voor de politieke doeleinden van Mujib. Deze reactie van de Jamaat is begrijpelijk wanneer men de verantwoording hoort die de gedeputeerd eerste minister van Ershad in het Bengaals parlement op 6 juni 1988 aan de *'State religion act'* gaf. Deze stelde daar uitdrukkelijk dat de *'State religion act'* enkel werd ingesteld om de opmars van het Islamistisch fundamentalisme tegen te houden

⁵⁵ A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, p. 197. Kenschetsend is ook dat het aantal madrassa's sinds 1977 alsmaar begon toe te nemen en er nieuwe moskeeën werden bijgebouwd en oude moskeeën werden opgeknapt.

⁵⁶ A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, p. 204.

⁵⁷ E. RAHIM, *art.cit.*, p. 250.

zodat Bangladesh geen tweede 'Khomeini – staat' zou worden. Vanaf deze toespraak verloor het regime van Ershad elke legitimiteit bij de Jamaat.⁵⁸

De kritische houding die de Jamaat durfde in te nemen tegenover Ershad bewees echter ook dat de Jamaat nu als een onafhankelijke formatie kon optreden en niet meer afhankelijk was van steun vanuit de Bengaalse overheid.⁵⁹ Zo waren vele Islamisten uitermate ontevreden over het regime van Zia maar het lag op dat moment nog niet in de ambitie van de Jamaat om Zia hiervoor onder vuur te nemen. Vanaf midden jaren tachtig durft de Jamaat dit wel, wat duidt op een sterker zelfvertrouwen.⁶⁰

Ershad slaagde er dus niet in om legitimiteit onder de bevolking te verkrijgen waardoor de onrusten in Bangladesh bleven voortduren. Hierdoor werden de democratische rechten nog verder teruggeschroefd. In 1986 werd een 'staat van beleg' afgekondigd en in november 1987 werd het parlement afgeschaft. De tegenstand tegen het militaire regime resulteerde uiteindelijk in oktober 1990 in gewelddadige demonstraties waarop Ershad besliste om op 4 december 1990 af te treden. Shahabuddin Ahmed werd door de oppositie verkozen tot president en de eerste democratische verkiezingen uit de geschiedenis van Bangladesh werden uitgeschreven.⁶¹

Besluit

Hoofdzakelijk door de humanitaire wandaden van 1971, en niet doordat de meerderheid van de Bengalen overtuigd was van de links – secularistische grondslag van hun land, kon de Jamaat-i-Islam of een andere Islamistische organisatie geen rol van betekenis spelen in de beginjaren van de Bengaalse natie. Het spreekt dan ook voor zich dat naarmate de oorlog van 1971 verleden tijd werd, de Jamaat aan populariteit en legitimiteit wist te winnen. Voor de rehabilitatie van de Jamaat waren haar sociale liefdadigheidsorganisaties en de bewuste politiek van herislamisering die door Zia en Ershad werden ingezet van essentieel belang. Ook de financiële steun vanuit Saoedi – Arabië heeft bijgedragen aan de politieke herprofilering van de Jamaat.

Ondanks deze heropbloei is het eveneens duidelijk dat de jaren zeventig en tachtig in Bangladesh niet als de bloeiperiode van het Islamisme kunnen bestempeld worden terwijl dit in andere delen van de Islamwereld, met Iran op kop, wel het geval was. Hiervoor moeten we wachten op enkele essentiële voorwaarden die pas in de jaren negentig zullen voldaan worden.

⁵⁸ T. HASHANI, *art.cit.*, p. 116.

⁵⁹ E. RAHIM, *art.cit.*, p. 251.

⁶⁰ U.A.B RAZIA AKTER BANU, *art.cit.*, p. 86. Dat de Jamaat in de jaren tachtig een zeer sterke groei doormaakt blijkt overigens ook duidelijk als we het aantal geassocieerde leden van naderbij bekijken. In 1981 bedroeg dit aantal nog zo'n 100.000, in 1987 was dit aantal daarentegen al opgelopen tot 2.000.000.

⁶¹ P.S. GHOSH, 'Bangladesh at the crossroads. Religion and politics' in: *Asian Survey*, 1993, XXXIII, 7, p. 701.

DEMOCRATISCH HERSTEL EN DOORBRAAK VAN HET ISLAMISME

Maatschappelijke profilering van het Islamisme

De verkiezingen van 1991 werden een strijd tussen de Awami – liga, aangevoerd door Sheikh Hasina Wazed, dochter van Sheikh Mujib en de BNP (Bangladesh Nationalist Party) onder leiding van Begum Zia, weduwe van generaal Ziaur Rahman. De BNP won de verkiezingen nipt en hierdoor werd Begum Zia als eerste minister verkozen. In de schaduw van de titanenstrijd tussen deze twee machtsblokken staken ook enkele radicaal – Islamitische en Islamistische groeperingen en partijen de kop op. Een eerste teken van de Islamistische opmars was de relatieve verkiezingsoverwinning van de Jamaat die met 6% van de stemmen 18 zetels in het nationale parlement wegsleepte.⁶² Hiermee werd de Jamaat de vierde grootste partij na de BNP, de Awami – liga en de Jatiya partij.⁶³ Deze verkiezingsuitslag vormde op zich niet zo een groot succes maar belangrijk is dat de Jamaat zich voor het eerst in de geschiedenis van Bangladesh op het politieke toneel manifesteerde.⁶⁴

Belangrijker dan deze verkiezingsuitslag en de korte opname in de regering is dat na de verkiezingen van 1991 de Jamaat de leidende beweging werd in een bundeling van alle conservatieve krachten in het land. Begin jaren negentig lag de grootste invloed van de Jamaat dan ook niet op het politiek gebied maar wel in het maatschappelijke – civiele veld. Door de invloed die de Jamaat hier uitoefende, werden andere partijen verplicht zich islamitischer op te stellen.⁶⁵

- Deze bundeling van conservatieve Islamitische krachten wierp voor het eerst zijn vruchten af in 1993 via het protest tegen ‘westerse’ NGO’s.⁶⁶ De Jamaat veroordeelde altijd al fel de politiek van vooral westerse NGO’s omdat zij de rurale armen zouden weg leiden van het ‘pad van de waarheid en gerechtigheid’. Centrale punten hierin zijn vrouwenrechten, contraceptie en familieplanning. NGO’s worden hierbij gezien als steunpunten van het westerse imperialisme die tot enig doel hebben de ware Islamitische waarden van Bangladesh te ondergraven. Sommige vooraanstaande leden van de Jamaat trokken zelfs een rechtstreekse lijn van de East India Company tot hedendaagse NGO’s. Verhelderend is alleszins volgend citaat van Rahman Siddiqi, één van de kopstukken van de Jamaat in 1993, waarin hij stelde *“The NGO’s are no more than a Trojan Horse left inside the country by Western imperialists to attack our education, culture, religion in the homes of the weakest members of our society”*.⁶⁷ Eén van de hoogtepunten van dit Islamitisch protest tegen westerse NGO’s werd op 29 juli 1994 bereikt wanneer Islamistische groepen in Dhaka een grote demonstratie hielden die ‘Dhaka Gherao’ of ‘Omsingel Dhaka’ werd genoemd. Bedoeling was het opleggen van beperkingen aan NGO’s.
- Deze bundeling van conservatieve Islamitische krachten speelde ook een zeer belangrijke rol bij de protesten tegen de schrijfster Taslima Nasreen wanneer in 1993 haar boek ‘Shame’ uitkwam. De kritiek die werd geuit op religie en dan vooral op de Islam, de duidelijk seksuele ondertoon van het boek, de feministische ‘provocaties’... zorgden ervoor dat de BNP – regering de publicatie van het boek verbiedt. Doorheen het land werden onder leiding van de Jamaat demonstraties gehouden waarin geëist werd dat Taslima Nasreen ter dood veroordeeld zou worden. Hierop vluchtte Nasreen naar London, wat haar de bijnaam van de Bengaalse Salman Rushdie opleverde.

⁶² Voor alle verkiezingsuitslagen, zie Bijlage: Verkiezingsresultaten Bangladesh

⁶³ Deze Jatiya Partij is een partij die na 1990 opgericht werd door generaal Ershad en zijn volgelingen.

⁶⁴ Overigens was het zo dat de BNP de Jamaat nodig had om aan de nodige zetels in het parlement te komen om een meerderheid te kunnen vormen. Drie maanden na de verkiezingen was, door gecoöpteerde vrouwelijke zetels, de steun van de Jamaat niet meer nodig voor de BNP waardoor de Jamaat de regering verliet.

⁶⁵ RAHIM (E.), art.cit., p. 254.

⁶⁶ RASHIDUZZAMAN (M.), The dichotomy of Islam and development : NGO’s, women ‘s development and fatwa in Bangladesh, in : Contemporary South Asia, 1997, VI, 3, p. 241.

⁶⁷ R.E. SHAHABUDDIN, op.cit, 179.

- Ook de Ayodhya – affaire bewees in Bangladesh dat het Islamisme aan mobilisatiekracht won in Bangladesh. Wanneer in december 1992 Hindoe – nationalisten de Ayodhya moskee in Indië verwoestten, weekte dit hevige protesten los in Bangladesh. Er volgden bloedige rellen met verschillende moorden op Hindoes. In totaal werden er in Bangladesh uiteindelijk 2500 Hindoeïstische tempels bestormd.⁶⁸
- Ook werden de intimidaties en gewelddadige uitvallen vanuit Islamistische hoek naar links – progressieve kranten, journalisten, intellectuelen... alsmaar gewelddadiger en talrijker. Deze intimidaties werden in de meeste gevallen bewust door de BNP – regering oogluikend toegestaan omdat ook zij er baat bij hadden dat kritiek vanuit dit segment van de samenleving genuilkorfd werd.⁶⁹
- In deze golf van islamitische contestatie vormde de grootste overwinning voor de Jamaat waarschijnlijk het teruggeven van de burgerrechten aan Ghulam Azam. In 1991 ontstond veel controverse wanneer Ghulam Azam opnieuw leider werd van de Jamaat-i-Islam. Azam had zich namelijk doorheen de onafhankelijkheidsoorlog van 1971 schuldig gemaakt aan oorlogsmisdaden waardoor hij zijn burgerrechten verloor en geen voorzitter kon worden van de Jamaat. De BNP zat met het hele voorval nogal in zijn maag omdat het in zijn rangen ook personen had die niet echt zuiver op de graat waren in 1971.⁷⁰ Hierop werd de zaak ‘in der minne’ geregeld waarbij via een bureaucratische omweg Azam voorzitter werd van de Jamaat mag blijven en hij ook zijn burgerrechten terugkreeg. Het hele voorval was uiteindelijk een grote overwinning voor de Jamaat die zich als legitieme politieke actor installeerden.

Islami Chhatra Shibir (ICS)

In het zog van dit succes van de Jamaat speelt de studentenafdeling van de Jamaat, de Islami Chhatra Shibir (ICS) een essentiële rol.¹ De ICS ziet zich zelf niet als de studentenvereniging van de Jamaat maar stelt dat er moet gesproken worden van een relatie van excellente verstandhouding.¹ Toch zijn de banden tussen de ICS en de Jamaat heel wat sterker dan de ICS zelf wil suggereren. De ICS is eerst en vooral de rekruteringsbasis bij uitstek voor Jamaat – militanten.¹ Daarenboven is het duidelijk dat beiden een tactisch spelletje spelen waarin de ICS de meer radicale taken van de Jamaat krijgt doorgespeeld.

Opvallend is te zien hoe de ICS er doorheen de jaren negentig is in geslaagd zijn plaats binnen de universitaire campus te veroveren. Tot eind jaren tachtig was deze universitaire campus bijna exclusief het actieterrein van linkse, extreem-linkse en secularistische studentenbewegingen waarvan de ‘Awami League’s Youth’ veruit de sterkste was. Vanaf begin jaren negentig komt er echter verandering in deze situatie en slaagt de ICS er alsmaar sterker zich te profileren. Hierdoor wordt doorheen de jaren negentig de ICS de studentenorganisatie met het meeste aantal leden en die het actiefst is in het organiseren van politieke acties en demonstraties. Dit veroveren van de universitaire campus mag overigens vrij letterlijk geïnterpreteerd worden. Vaak namen en nemen demonstraties van de ICS een gewelddadige wending en in sommige gevallen werden politieke tegenstanders verwond of zelfs gedood.

⁶⁸ L. BARUA, ‘The Ayodhya affair and its repercussions in Bangladesh’ in: *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2000, L, p. 195.

⁶⁹ M.A. HELIE & H. KAPOOR, *op.cit.*, p. 28.

⁷⁰ P.S. GHOSH, *op.cit.*, p. 704.

Verkiezingsnederlaag van 1996

Hoewel begin jaren negentig onder leiding van de Jamaat, met aan haar rechterhand de ICS, een duidelijke Islamiseringsgolf in Bangladesh werd ingezet, leed de Jamaat in 1996 een zware verkiezingsnederlaag. Het aantal zetels werd hierbij gereduceerd van 18 tot 3. Ook de regerende BNP kreeg een zware klap met een vermindering van het aantal zetels van 140 tot 116. De grote overwinnaar werd de Awami – liga die het aantal zetels vooruit zag gaan van 88 tot 146. Hierdoor kregen we van 1996 tot 2001 een Awami – liga regering. De meer oppervlakkige waarnemer zou kunnen besluiten dat hierdoor aan het islamiseringsproces van de Bengaalse maatschappij een halt werd toegeroepen. Dit is gedeeltelijk waar. De Jamaat kreeg inderdaad een zware klap en haar politieke invloed verminderde sterk. Toch moet dit om twee redenen gerelativeerd worden.

Eerst en vooral kan het verlies van de Jamaat gedeeltelijk verklaard worden doordat zowel de Awami – Liga als de BNP als de Jatiya – partij, onder invloed van de ruk naar conservatief - rechts, een conservatiever Islamitisch discours begonnen te gebruiken. Hierdoor werden kiezers langs het conservatief – Islamitische spectrum gerecupereerd door de Awami – Liga maar ook door de BNP tegenover de Jamaat. Het is namelijk zo dat begin jaren negentig ook de Awami – liga is meegegaan op de golf van Islamisering die het land overspoelde. Hierbij werd de typische secularistische invalshoek gemilderd en kwamen er in het discours van de Awami – liga meer religieuze accenten te liggen.⁷¹ Op deze manier kon de Awami – Liga een deel van zijn vroegere populariteit terugwinnen.

Hierdoor geraakte doorheen de jaren negentig de klassieke tweedeling tussen de Islamitisch – conservatieve partijen (BNP, Jatiya – partij en Jamaat-i-Islam) en de links – secularistische Awami – liga vertroebeld. Natuurlijk bleven er ideologische verschillen tussen deze twee blokken bestaan, maar de verschillen werden meer uitgespeeld op het niveau van het discours dan in daden. In de praktijk zagen we dat de Awami – liga alsmaar meer opschoof naar het rechts – conservatieve kamp van de BNP, wat als één van de grootste overwinningen van de Jamaat doorheen de jaren negentig kan gezien worden. Hierdoor werd de klassieke breuklijn tussen een Islamitische en een secularistische identiteit die als een constante door de geschiedenis van de Bengaalse regio liep, vanaf de jaren negentig moeilijker te onderscheiden.

Ten tweede werd, ondanks de electorale nederlaag van de BNP en de Jamaat, het islamiseringproces dat begin jaren negentig werd ingezet, onverstoort verder gezet. De Jamaat bleef succesvol in de uitbouw van haar organisatie via de bouw van moskeeën, de oprichting van madrassa's en NGO's... en zag haar ledenaantal stijgen.⁷² De moordpogingen op de dichter en nationaal symbool van de Bengaalse bevrijdingsstrijd Shamshur Rahman en op Awami – Liga voorzitter Sheikh Hasina in 2000 maken duidelijk dat de Islamistische segmenten in de Bengaalse samenleving niet aan zelfvertrouwen hadden ingeboet.⁷³

Reeds vanaf 1999 begonnen de gewelddadige intimidaties vanuit Islamistische hoek sterk te stijgen. Hierdoor had de Awami – Liga regering het alsmaar moeilijker om de greep op de publieke orde te handhaven.⁷⁴ Vooral tijdens de massale en gewelddadige demonstraties van februari 2001 onder leiding van de Jamaat-i-Islam werd het duidelijk dat de Islamisten een tweede adem hadden gevonden na de verkiezingsnederlaag van 1996.⁷⁵ Het was voor iedere waarnemer in Bangladesh dan ook duidelijk dat bij de volgende nationale verkiezingen in oktober 2001 de Awami – Liga afstevende op een nederlaag.

⁷¹ SAIFUDDIN, A., *op.cit.*, p. 223. Ook was de oppositie die de Awami – Liga tegen het rechtse regime van de BNP en daaraan gekoppeld de strijd tegen de Jamaat voerde vaak alsmaar meer schijn dan realiteit. Terwijl politieke kopstukken van zowel de Jamaat als de Awami – liga in de politieke arena lijnrecht tegenover elkaar staan en ook de studentenorganisaties van beide partijen de strijd met woorden en daden niet schuwen zal de Awami Liga achter de schermen van het politieke toneel vaak steun zoeken bij de Jamaat. Zo zal de Awami – Liga b.v. meteen na de verkiezingen van 1991 de vraag aan de Jamaat richten of zij bij de volgende presidentsverkiezingen hun kandidaat willen steunen

⁷² A. SAIFUDDIN, *op.cit.*, p. 223.

⁷³ B. LINTNER, 'Is religious extremism on the rise in Bangladesh?' in : *Asia Pacific Media Services Limited*, www.asiapacificcms.com, artikel overgenomen uit *Jane's Intelligence Review*, mei 2002

⁷⁴ Bangladesh assessment 2000, www.satp.org.

⁷⁵ H. HABIB, 'Fighting fundamentalism' in : *World Affairs*, XVIII, 5 maart 2001.

Definitieve doorbraak van het Islamisme

In de tweede helft van 2001 zullen twee zaken een beslissende invloed uitoefenen op het uitzicht van het Islamisme in Bangladesh. Eerst en vooral zijn er de aanslagen van 11 september met de daaraan gekoppelde strijd tegen het terrorisme. Daarnaast zal bij de nationale verkiezingen in oktober 2001 de Jamaat een heel stuk van zijn verlies uit 1996 goedmaken doordat de partij van 3 naar 18 zetels stijgt. Tegelijk krijgt een andere, voor velen onbekende zuiver Islamistische partij, de 'Islami Oikya Jote' voor het eerst één zetel.⁷⁶ Beide partijen zullen hierdoor in de rechts - conservatie regering, geleid door de zegevierende BNP, opgenomen worden. Ook de conservatieve Jatiya – partij van Ershad, die nochtans een electorale klap kreeg, zal in deze coalitie opgenomen worden.

Hierdoor ontstaat een vreemde situatie. Enerzijds verleent de Bengaalse regering zijn volle steun aan de strijd tegen het terrorisme en Islam – extremisme. Anderzijds is de voorzitter van regeringspartij Islamic Oikya Jote, lid van de adviesraad van de Harkat-ul-Jihad-al-Islami (HuJi), een groepering die de voorbije oorlog in Afghanistan vrijwilligers rekruteerde om te strijden tegen de Amerikanen.⁷⁷ Op deze manier verzeilt de huidige Bengaalse regering en de twee Islamistische partijen die daar deel van uitmaken in een schizofrene situatie waarbij twee identiteiten worden uitgespeeld. Dit werd duidelijk geïllustreerd bij de protesten naar aanleiding van de oorlog in Irak. De regering nam officieel geen uitgesproken anti – oorlogsstandpunt in en beperkte zich tot de mededeling dat ze de oorlog een spijtige zaak vond en dat beter een oplossing in VN – verband werd gevonden. Tegelijk werden door de Oikya en de Jamaat anti – Amerikaanse betogingen georganiseerd waarbij de standpunten veel radicaler naar voor werden gebracht.

Binnenlandse gevolgen van de rechtse regeringsvorming

Zoals Bertil Lintner stelt, hebben Islamistische groeperingen een groter zelfvertrouwen gevonden doordat medestanders in de regering hebben plaatsgenomen.⁷⁸ Dit gaf vele radicale Islamieten in Bangladesh een gevoel van onaantastbaarheid, omdat hun acties nu gedekt werden door hoge politieke kringen. Dit vernieuwde zelfvertrouwen uit zich op twee vlakken. Enerzijds zullen Islamistische organisaties die al een tijdje bestonden actiever worden. Anderzijds zullen verschillende nieuwe, kleine maar vaak zeer radicale organisaties het levenslicht zien. Het gevolg hiervan is dat sinds de aantrede van de nieuwe regering het religieus en politiek geweld in Bangladesh sterk gestegen is.⁷⁹ Dit werd meteen duidelijk wanneer in de roes van de verkiezingsoverwinning in 2001 verschillende Hindoe - dorpen aangevallen werden door aanhangers van Islamistische partijen en zelfs aanhangers van de BNP.⁸⁰ Hierbij werden verschillende huizen van Hindoe – families afgebrand en werden ook verschillende moorden en verkrachtingen genoteerd. Tegelijk is het aantal aanslagen op publieke plaatsen van ontspanning zoals bioscopen, theaters, circussen... gestegen sinds de tweede helft van 2001.

Harkat-ul-Jihad-al-Islami (HuJi)

Een organisatie die al bestond maar een hernieuwd zelfvertrouwen heeft gevonden is de Harkat-ul-Jihad-al-Islami (HuJi). De HuJi is een groepering die ontstond in 1992 vanuit ex - Mujahideen die terugkeerden uit Afghanistan en in de beginjaren vooral gefinancierd werden met de steun van Ben Laden via zijn NGO 'International Islamic Front'. Later vervoegden ook nog andere krachten de beweging, waaronder verschillende Rohingya – vluchtelingen uit Birma, en kreeg de beweging ook financiële steun van conservatieve Islamitische NGO's vanuit Pakistan, Saoedi – Arabië en Afghanistan.

⁷⁶ Islami Oika Jote: Islamic Unity Alliance

⁷⁷ B. LINTNER, *Bangladesh: championing Islamist extremism*, www.satp.org. Ook opvallend is deze context is volgende uitspraak van de woordvoerder van de IOJ "We believe it is our religious duty to protest against George Bush and his European allies", *Dhaka's row over radicals*, 5 juli 2002, www.news.bbc.co.uk,

⁷⁸ B. LINTNER, *The plights of ethnic and religious minorities and the rise of Islamic extremism in Bangladesh*, februari 2003, www.asiapacificms.com

⁷⁹ Bangladesh assessment, 2002, www.satp.org

⁸⁰ *Bangladesh: Attacks on members of the Hindu minority*, rapport Amnesty International, 01/12/2001, www.amnesty.org

Toch bleef de ruggengraat nog altijd bestaan uit ex – Mujahideen. Het is dan ook logisch dat de grootste inspiratie van de HuJi de Afghaanse Taliban vormde wat duidelijk blijkt uit één van hun slogans: “*Amra Sobai Hobo Taliban. Bangla Hobe Afghanistan.*”⁸¹ Wat opvallend is, is dat de groepering pas echt actief werd vanaf 2000 – 2001. Tegenwoordig wordt het aantal leden op zo’n 15000 geschat. De groepering is vooral actief in de heuvels rond Chittagong en Cox’s Bazaar in het Zuid – Oosten tegen de grens met Birma, een regio die traditioneel bekend staat vanwege zijn wetteloosheid en wapen – en drugstrafieken vanuit Birma.⁸²

Volgens het SATP (South Asia Terrorism Portal) bestaat de hoofddoelstelling van de HuJi erin om een Islamistische staat te creëren via gericht geweld zoals het vermoorden van progressieve intellectuelen en journalisten. Ook het opblazen van christelijke kerken staat reeds op het conto van de HuJi en volgens verschillende rapporten zou de aanslag in december 2001 op een cinema in Mynensingh waarbij 17 doden vielen, ook hun werk zijn.⁸³ Tevens werden leden van de HuJi gerekruteerd om in de laatste oorlog in Afghanistan de Taliban te gaan vervoegen.⁸⁴ In juni 2001 werden er overigens nog verschillende Afghaanse Taliban in de opleidingscentra van de HuJi gesignaleerd. Ook wordt de HuJi zowel financieel als logistiek sterk gesteund wordt de ISI.⁸⁵

Rohingya Solidarity Organization (RSO)

Een tweede belangrijke Islamistische organisatie in Bangladesh is de Rohingya Solidarity Organization (RSO). In 1978 vluchtten, door intimidatie van de Birmaanse overheid, zo’n 200.000 Birmese Moslims de grens over naar Bangladesh. In deze vluchtelingenkampen ontstaat begin jaren tachtig met financiële steun van enkele Saoedische NGO’s van conservatief Islamitische inslag de Rohingya Solidarity Organization (RSO). Dit is een radicaal - Islamitische beweging met een sterk gemilitariseerde inslag. Doorheen de jaren tachtig krijgen ze ook logistieke en financiële steun van de Jamaat en enkele andere Islamistische organisaties vanuit Pakistan en Afghanistan. In de jaren tachtig werden enkele Afghaanse instructeurs gemeld in de militaire opleidingskampen in het Zuid – Oosten van Bangladesh. Recentelijk werden op video’s waar CNN beslag op kon leggen nog beelden terug gevonden van RSO – trainingskampen in Bangladesh waar Al – Qaeda leden werden opgeleid.⁸⁶ Het lijkt dus aannemelijk dat er al vrij lange tijd een ‘wederzijdse verstandhouding’ bestaat tussen Al – Qaeda en de RSO.

Door een verhoogde activiteit van de RSO begin jaren negentig staken Birmese soldaten de grens over om de vluchtelingenkampen op te ruimen. Uiteindelijk konden na tussenkomst van de internationale gemeenschap heel wat vluchtelingen terugkeren naar Birma. Er was echter een groep vluchtelingen die in Bangladesh bleef, waaronder de harde kern van de RSO die in de niet – UNHCR vluchtelingenkampen resideerden. Het is deze kern die de activiteiten van de RSO blijft verder zetten en in de voorbije oorlog in Afghanistan een rekruteringspoel vormde voor de Taliban.⁸⁷ Ook werden RSO – strijders gesignaleerd in Kasjmir en Tsjetsjenië.

Tegenwoordig lijkt het er op dat de RSO enkel nog in een troebele vorm bestaat. Zo heeft de RSO traditioneel heel wat opleidingskampen aan de Birmaanse grens maar deze worden vandaag in de eerste plaats actief gebruikt door HuJi – militanten en zelfs ICS – leden. Het lijkt er dus op dat er een samensmelting ontstaat van verschillende radicaal – Islamitische bewegingen waarbij zowel de HuJi als

⁸¹ Letterlijke vertaling: “We will all become Taliban en we will turn Bangladesh into Afghanistan”

⁸² Zie in dit verband o.a. B. LINTNER, ‘Militants find recruits and guns in the lawless Southeast’ in: Far Eastern Economic Review, 4 april 2002, p. 17.

⁸³ P.G. RAJAMOHAN, HuJi BD, Institute of peace and conflict studies, www.ipcs.org

⁸⁴ B. LINTNER, ‘Bangladesh : breeding ground for Muslim terror’ in : Asia Times Online, 21 september 2002, www.atimes.com

⁸⁵ Inter Service Intelligence: de Pakistaanse geheime dienst. Ongetwijfeld speelt hun actieve rol in het conflict in het Noord – Oosten van India hierbij een belangrijke rol. De HuJi biedt namelijk bescherming en onderdak aan verschillende Indische Islamitische separatistische bewegingen zoals onder meer het ‘Liberation Front of Assam’ die actief zijn in het Noord – Oosten in India. Dit is overigens een kwestie waarvoor Bangladesh al verschillende keren op de vingers voor werd getikt door India en het alsmat vijandiger klimaat tussen deze twee landen bevordert.

⁸⁶ B. LINTNER, ‘Bangladesh : breeding ground for Muslim terror’ in : Asia Times Online, 21 september 2002, www.atimes.com

⁸⁷ Bewijs van de sterke band tussen Al Qaeda en de RSO werd onder meer gevonden in de 60 videotapes van Al – Qaeda waar CNN het afgelopen jaar in Afghanistan beslag kon op leggen. Op deze tapes komen geregeld beelden voor van trainingskampen van de RSO in Bangladesh, B. Lintner, ‘Bangladesh : breeding ground for Muslim terror’ in : *Asia Times Online*, 21 september 2002, www.atimes.com

de ICS gebruik maken van infrastructuur van de RSO. Dit vermoeden van onderlinge toenadering wordt overigens bevestigd door het ontstaan van de 'Bangladesh Islamic Manch'. Dit is een koepelorganisatie van negen Islamistische bewegingen die op 10 mei 2002 werd opgericht.

Jamaat-ul-Mujahideen (JUM)

Naast de RSO en de Huji is er ook nog een andere organisatie, namelijk de Jamaat-ul-Mujahideen die alsmaar meer van zich laat horen.⁸⁸ De Jamaat-ul-Mujahideen werd midden jaren negentig opgericht met geld vanuit Saoedi – Arabië en enkele conservatieve Islamitische NGO's. Bedoeling van de Jamaat-ul-Mujahideen is om via een Islamitische revolutie de wet van de Koran in te stellen. Zo is de Jamaat-ul-Mujahideen voor een reeks bomaanslagen en intimidatie van Awami – Liga politici verantwoordelijk. De beweging kwam vooral onder de aandacht van de nationale en internationale media toen vier leden in mei 2003 gearresteerd werden om verarmd uranium in hun bezit te hebben.⁸⁹ Deze arrestatie deed vermoedens rijzen over het maken van een zogenaamde 'vuile bom' met verarmd uranium.

Islami Chattra Shabir (ICS)

Ook de ICS laat zich niet onbetuigd in de recente golf van religieus en politiek geweld. Om die reden werd de ICS door het South Asia Terrorism Portal opgenomen in haar lijst met terroristische organisaties.⁹⁰ Hierin wordt gesteld dat de ICS als ultieme doelstelling heeft een Islamistische samenleving te vestigen op Taliban – leest. Om dit te bereiken wordt er enerzijds een zachte tactiek van politieke beïnvloeding, demonstraties... gebruikt maar de ICS maakt ook gebruik van een hardere tactiek en haar acties laten zich dan ook vaak kenmerken door een hoge mate van geweld. Daarenboven komen deze acties sinds het aantreden van de Jamaat in de regering alsmaar regelmatig voor. Doordat de Jamaat als regeringspartij en de 11 – september aanslagen haar handen niet teveel kan vuilmaken aan gewelddadige acties werden deze grotendeels doorgeschoven naar de ICS.⁹¹ De zwaarste gewelddaden van de ICS situeren zich op het binnenlandse vlak en worden vooral gepleegd tegen andersgelovigen zoals Christenen of Hindoes en vijandige bewegingen of partijen zoals de Awami - Liga. Bij gewelddadige demonstraties, onder meer naar aanleiding van de laatste oorlog in Irak, werden leden van vijandige studentenorganisaties aangevallen en zelfs gedood.

Nieuw opgerichte organisaties

Naast bovenstaande organisaties die door de regeringsdeelname van twee Islamistische partijen een duidelijke tweede adem gevonden hebben, zijn er ook nog radicale Moslimorganisaties die vanaf 2000 en vooral in de nasleep van de verkiezingen van 2001 het levenslicht zagen. Op dit ogenblik wordt het aantal dergelijke kleine, recente en radicale organisaties op een kleine vijftig geschat.⁹² Het is dan ook onmogelijk om op al deze organisaties in te gaan.

Een voorbeeld van dergelijke nieuwe organisatie vormt de in 2003 opgerichte Jagrota Muslim Janata Bangladesh (JMJB). De JMJB ontstond uit de resten van de Jama'atul Mujahideen Bangladesh (JMB) die op zijn beurt werd opgericht in april 2000 in het noordwesten van het land. De JMJB zou op dit ogenblik zo'n 300.000 activisten in heel het land tellen. Zeker niet alle 300.000 leden kunnen van terroristische neigingen beschuldigd worden maar een fractie lijkt zich bezig te houden met het letterlijk uitschakelen van linkse opposanten en anderen 'dissidenten' en krijgt hierbij bescherming van lokale politiemensen.⁹³ De JMJB is vooral bekend vanwege het leiderschap van de controversiële en charismatische figuur van 'Bangla Bai'.

⁸⁸ Deze Jamaat-ul-Mujahideen mag niet verward worden met de gelijknamige Pakistaanse extremistische Islamorganisatie die actief is in Jammu – Kashmir.

⁸⁹ K.P.S. GILL, *Brief on Islamist extremism and terrorism in South Asia*, New Delhi, The institute of Conflict management, January 2004, www.satp.org

⁹⁰ Islami Chhatra Shibir (ICS), www.satp.org.

⁹¹ R.K. WATT, 'Bangladesh : Pakistan's alter ego' in : *The Kashmir telegraph*, 8 juli 2003, www.indolink.com

⁹² A. Kumar, *Bangladesh : New Destination for Radical Islamists*, paper no. 1273, www.saag.org, 01.03.2005

⁹³ K.P.S GILL, *op.cit.*

Andere recente organisaties die doorheen 2003 meer op het publieke voorplan kwamen zijn onder andere de 'Islamic Solidarity Bangladesh' (ISB) en de met Pakistaans geld gestichte 'Shahadat-e-Al-Hikma' (SAH). Vooral de SAH vormt een interessant voorbeeld omdat dit de eerste extremistische Islamorganisatie is die, na onderzoek naar bepaalde bomaanslagen waar de SAH een hand zou in hebben gehad, door de regering werd verboden. Met deze daad gaf de Bengaalse regering voor het eerst toe dat er islamistische extremisten in het land opereerden.⁹⁴ Ondertussen werd op 23 februari 2005 ook een verbod uitgevaardigd tegen de JMJB van Bangla Bai.⁹⁵ Voorbeelden van andere recente en extreme Islamistische organisaties die sporadisch in de Bengaalse media opduiken zijn Jaamat-e-Yahia Trust, Hizbut Tawhid, Al Harakat-ul-Islamia, Al Markaj-ul-Islami, Jamaatul Falaiya, Tawhidi Janata, World Islamic Front, Jumaat-as-Sadat, Shahadat-e-Nabuat, Harkat-ul-Jehad Islami en Al Khidmat.

Belangrijker dan een opsomming van namen, is dat er sinds enkele jaren een overduidelijke groei en toename van het aantal extreme Islamistische organisaties is waar te nemen en dat dit duidelijk een sterk destabiliserend effect heeft op de Bengaalse maatschappij. Door de propagandaslag die hier rond wordt gevoerd door zowel de regeringspartijen als de oppositiepartijen is het als onafhankelijk waarnemer zeer moeilijk de waarheid te achterhalen. Voor de bomaanslagen in Mymensingh in december 2001 was het b.v. zo dat de BNP - regering de Awami – liga beschuldigde van deze bomaanslagen en bijgevolg verschillende vooraanstaande Awami – liga politici liet oppakken. De gronden waarop deze arrestaties gebeurden zijn twijfelachtig en de meeste waarnemers zijn het erover eens dat de daders eerder in Islamistische (vooral HuJi) hoek moeten gezocht worden.⁹⁶ Ook het netwerk dat verschillende Islamistische groeperingen met elkaar verbindt, maakt het moeilijk om een overzicht op de situatie te krijgen. Zo was er op 22 januari 2002 een aanslag op het American Centre in Calcutta waarbij 4 doden vielen. De aanslag werd opgeëist door het onbekende 'Asif Reza Commando Force'. Nader onderzoek wees uit dat het Asif Reza Commando Force een dochterorganisatie is van de HuJi die met steun van de ISI een maand daarvoor, in december 2001 werd opgericht. Het lijkt dan duidelijk dat in de schoot van de HuJi zich dochterorganisaties vormen en op die manier het actieterrain van de HuJi uitbreiden.⁹⁷ Een ander gevolg van de stijgende Islamistische contestatie is dat politieke relaties gespannen en gewelddadige vormen aannemen. Zo zijn de agressie tegenover Awami – Liga politici en de aanslagen op Awami – liga hoofdkwartieren sinds oktober 2001 gevoelig gestegen. In dezelfde context worden progressieve journalisten, intellectuelen, onafhankelijke dagbladen en tijdschriften... alsmaar meer het voorwerp van intimidatie en openlijke agressie.

Buitenlandse gevolgen van de rechtse regeringsvorming

Gezien de verhoogde aandacht vanuit de internationale gemeenschap voor Islamitische terroristische netwerken, spreekt het voor zich dat de Bengaalse regering met alle mogelijke middelen probeert aan te tonen wat voor goede leerling zij is in de strijd tegen het terrorisme en islam – extremisme. Toch wijzen verschillende signalen duidelijk een andere richting aan.

Zo publiceerden zowel 'Time magazine Asia' en de 'Far Eastern Economic Review', artikels over de invloed van Al Qaeda in Bangladesh en, vooral, over de kennis die medeweten van de Bengaalse veiligheidsdiensten hierin. Vooral het artikel in Time zorgde voor heel wat controverses.⁹⁸ In dit artikel stelt de auteur dat na de laatste oorlog in Afghanistan Al Qaeda strijders en Taliban inderhaast de vlucht hebben genomen naar Bangladesh via een boot die aanlegde in de haven van Chittagong. Hierbij zette niet enkel een hele groep strijders voet aan grond in Bangladesh, ook hele hoeveelheden militair materiaal bereikten hierdoor Bangladesh. Deze militanten werden vervolgens opgevangen in de opleidingskampen van de HuJi en de RSO in het Zuid – Oosten van het land. Merkwaardig is dat de auteur hierbij stelt dat deze operatie oogluikend werd toegestaan door de veiligheidsdiensten van Bangladesh, de DGFI en dat hierdoor de regering impliciet verantwoordelijk is.⁹⁹ Ook terroristen van de

⁹⁴ A. PERRY, *A very dirty plot*, Vol. 161, no. 23, 16 juni 2003, www.atimes.com

⁹⁵ B. Raman, *Bangladesh: a Seeming Crack – Down*, paper no. 1274, www.saag.org, 02.03.2005

⁹⁶ Bangladesh holds opposition figures for cinema bombs' in: *The Guardian*, 8 okt. 2002, www.theguardian.co.uk

⁹⁷ Asif Reza Commando Force, www.satp.org

⁹⁸ A. PERRY, 'Deadly Cargo' in: *Time Magazine*, 21 okt. 2002, www.atimes.com

⁹⁹ DGFI: Bangladesh Military Intelligence Service. Feit is alleszins dat de DGFI zeer goede contacten heeft met de ISI, de Pakistaanse inlichtingendienst en ook hand – en spandiensten verleent in de strijd van de ISI in het conflict in Kasjmir

Jemaah Islamiyah, die verantwoordelijk zijn voor de bomaanslagen in Bali, zouden onderdak krijgen in kampen van de HuJi en de ICS, en dit met de goedkeurende toestemming van de DGFI.¹⁰⁰

Het spreekt vanzelf dat de Bengaalse overheid in het verweer gaat tegen deze beschuldigingen. Ondanks de vele bewijzen dat er extremistische Islamgroeperingen aanwezig zijn in Bangladesh die zich bedienen van terroristische tactieken, hield de regering lang staande dat dergelijke groeperingen niet bestonden in Bangladesh. Het is enkel met de uitgevaardigde verboden tegenover de Shahadat-e-Al-Hikma in 2003 en de JMJB in 2005 dat de Bengaalse regering toegeeft dat er zich extremistische Molimgroeperingeb in het land bevinden. Opvallender is echter dan men ook vanuit de Amerikaanse ambassade in Dhaka expliciet stelt dat het artikel uit Time magazine Asia overdreven is en dat Bangladesh nog altijd moet gezien worden als een gematigd Moslimland waar geen terroristische dreiging vanuit gaat.¹⁰¹ Toch neemt ook de V.S. een dubbelzinnige houding aan. Enerzijds wordt het volste vertrouwen in de Bengaalse regering gegeven. Anderzijds werd Bangladesh begin januari 2003 als één van de allereerste landen op een lijst gezet waarvan de immigranten speciale registratieregels moeten doorlopen.¹⁰² Hieruit blijkt dus duidelijk dat de VS toch argwaan koestert tegenover Bangladesh en dat het onvoorwaardelijke vertrouwen dat in de Bengaalse regering wordt gesteld minder onvoorwaardelijk is als het op het eerste zicht lijkt. Grote buur India ging hierin nog verder en stelde bij monde van ex – BJP eerste minister Advani onomwonden dat Bangladesh het nieuw oord bij uitstek is voor terroristen en extremisten, waaronder Al – Qaeda.¹⁰³ Ook de in april 2004 opgerichte Congress – regering van India laat op regelde tijdstippen haar bezorgdheid blijken over het oprukkend Islamextremisme in Bangladesh.

Het ligt niet in mijn ambitie om hier te beoordelen in welke mate het artikel uit Time Magazine. Het lijkt me duidelijk dat er vanuit de radicaal - Islamitische bewegingen binnen Bangladesh zelf, zoals de HuJi of de RSO, geen grote internationale terroristische dreiging uitgaat. Anderzijds is het wel duidelijk dat deze bewegingen ingebed zitten in een netwerk van internationaal terrorisme. Het is ontegensprekelijk dat zowel de RSO als de HuJi, na 11 september, volop rekruteerden om aan de zijde van de Taliban en Al Qaeda de VS te bevechten. De invloed van de terroristische netwerken rond Ben Laden bestaan overigens al vanaf begin jaren negentig wanneer, met medeweten van de BNP – regering van Khaleda Zia, zich ex – Mujahideen in Bangladesh vestigden en daar eigen organisaties uit de grond stampten. Ook is het zo dat er zowel door de HuJi als door de RSO als door de Bengaalse inlichtingendienst, gerekruteerd werd en wordt om te gaan vechten in Kasjmir.

Wat de Bengaalse situatie echter het meest typeert, is dat de twee Islamistische regeringspartijen, de Jamaat-i-Islam en de Islami Oikya Jote op zijn minst een dubieuze houding innemen tegenover deze radicaal Islamistische groeperingen. Zo raakten we al aan dat de voorzitter van de Islami Oikya Jote, Ameer Azizul Huq, eveneens in de beheerraad van de HuJi zit.¹⁰⁴ Daarnaast is het overduidelijk dat de linken tussen ICS, de studentenbeweging van de Jamaat-i-Islam en andere organisaties zoals de HuJi en de RSO ontelbaar zijn.

¹⁰⁰ B. LINTNER, *Bangladesh: Biswa Ijtema and bombs*, www.satp.org & A. KUMAR, New sanctuary for terror, 23 oktober 2003, www.ipcs.org

¹⁰¹ Bangladesh's al-Qaeda links, 24 okt. 2002, www.news.bbc.co.uk

¹⁰² 'Bangladesh protests controversial US registration for nationals' in: *The Sydney Morning Herald*, 19 jan. 2003, www.smh.com.au

¹⁰³ A. KUMAR, 'Islamists and Bangladesh' in: *Asia Times Online*, 21 maart 2003, www.atimes.com en *Al – Qaeda, ISI activities on the rise in Bangladesh*, *The Hindu*, 8 nov. 2002, www.thehindu.com

¹⁰⁴ Dit is o.a. ook het geval voor Maulana Delawar Hossain Saidi, parlementslid voor de Jamaat.

BESLUIT

De opname van twee Islamistische partijen in de nieuwe Bengaalse regering in de tweede helft van 2001 vormt het eindpunt van een proces dat al van 1971 werd ingezet. Het is een proces waarbij alle taboes over Islam die doorheen de Pakistaanse periode en de oorlog van 1971 werden opgebouwd, op de helling kwamen te staan. Opvallend hierbij is dat zowel de politieke als de radicaal – terroristische variant van het Islamisme sinds 2001 aan een duidelijke opmars bezig zijn en dat deze twee varianten van Islamisme elkaar ondersteunen. De netwerken tussen de Oikya Jote en de HuJi of de netwerken tussen de Jamaat, de ICS en de RSO, zijn van die aard dat overschakeling van een revolutionair - terroristisch Islamisme naar een democratisch - politiek Islamisme weinig waarschijnlijk is. Ook een omgekeerde ontwikkeling zoals b.v. met de Moslimbroeders in Egypte, ligt niet voor de hand. Beide fenomenen zijn aan intrinsiek met elkaar verbonden en versterken elkaar voortdurend. In deze zin bevestigt de situatie in Bangladesh de algemene evolutie van het post – Islamisme, zoals in de inleiding beschreven, niet.

Specifiek voor de Bengaalse situatie is dat het hierbij niet tot een openlijke confrontatie tussen machthebbers en de Islamistische oppositie komt. Het politieke spel dat in Bangladesh wordt gespeeld is van veel subtielere aard. Zo stelt de BNP constant dat ze zichzelf alsmaar Islamitisch opstelt omdat ze op deze manier de steun voor de echte Islamistische partijen teniet wil doen. We zien dus hoe de BNP een spel van recuperatie tegenover de Jamaat en de Oikya speelt maar hoe ook de Awami – liga datzelfde spel speelt tegenover de BNP door constant haar conservatieve flank uit te spelen. Dit zorgt er uiteindelijk voor dat het algemene politieke klimaat in Bangladesh alsmaar religieuzer getint wordt en dat de overwinnaar op het einde van de rit de Jamaat is die met haar politiek van vorming, propaganda... de harten van de Bengalen effectief meer islamitisch gezind maakt. Of Bangladesh hierdoor op een dag zal veranderen in de Islamitische staat zoals Mawdudi die in zijn hoofd had, is een ander verhaal. Wel is het voor iedereen duidelijk dat Bangladesh in de huidige politieke context geen antwoord meer vindt in een links en secularistisch perspectief, maar een antwoord zoekt in religieuze retoriek zoekt.

Bangladesh maakt een fase van maatschappelijke destabilisering door. Extreme Islamistische groeperingen drukken via gewelddadige acties alsmaar meer hun stempel op het maatschappelijke debat en weten hierin vaak een plaats te verwerven die groter is dan het aandeel van hun achterban legitimeert. Hierdoor kent het gebruik van geweld een stijgend verloop in de Bengaalse samenleving. Bemerkt hierbij hoe in de meeste media, maar ook in de academische wereld, Islamitisch extremisme en Islamisme al te vaak éézijdig gelieerd wordt aan internationaal terrorisme dat zich enkel kenbaar maakt via georchestreerde, bloedige aanslagen die ontelbare slachtoffers maken. De casus Bangladesh confronteert ons echter met een andere soort van gewelddadig Islamitisch extremisme. Hierbij gaat het niet om wereldschokkende, mediatieke aanslagen maar eerder om kleine maar regelmatige vormen van geweld zoals het intimideren van politici en journalisten, kleine bomaanslagen op plaatsen van openbaar vertier, een 'spontane' aanval op een hindoe – nederzetting die echter duidelijk georchestreerd wordt vanuit hogere politieke kringen... Het is dan ook duidelijk dat, alle speculaties over internationale terroristische netwerken ten spijt, het oprukkende Islamextremisme vooral in Bangladesh zelf de grootste maatschappelijke en menselijke tol eist.

Wanneer we de algemene evolutie bekijken die de meeste Islamistische bewegingen in de Arabische wereld hebben doorlopen, kunnen we stellen dat Bangladesh deze evolutie niet volgt. De jaren zeventig en tachtig laten zich niet kenmerken als de bloeiperiode van het Islamisme. In de jaren negentig zien we geen overgang plaatsvinden naar een post – islamisme, neofundamentalisme of salafisme. Tevens zien we geen opdeling ontstaan tussen een politiek mainstream – Islamisme en een radicaal terroristisch Islamisme aan de periferie maar zien we in Bangladesh wel complexe netwerken ontstaan die deze twee vormen van Islamisme wederzijds versterken.

In de jaren zeventig en tachtig weten de Islamistische bewegingen met de Jamaat op kop geen rol van betekenis te spelen in Bangladesh. Dit valt enerzijds te verklaren door het taboe dat over Islamisme was ontstaan door de ongelijke behandeling van Bangladesh tijdens de Pakistaanse periode en de wandaden die begaan werden tijdens de oorlog van 1971. Anderzijds valt dit te verklaren doordat we

in deze periode geen democratische maatschappij kennen waarin de Jamaat vrij kan opereren. De lezer zal opmerken dat de dictators Zia en Ershad wel een politiek van Islamisering doorvoerden, maar het is zo dat deze politiek er in de eerste plaats op gericht was om de dictators zelf steviger in het zadel te houden. Ze hoopten om alle steun die naar de Jamaat-i-Islam of een aanverwante organisatie kon gaan, te kunnen recuperen in hun eigen voordeel. Zo stelt Alam dat de militaire despoten Zia en Ershad, de islamisering vooral doorvoerden om hun regime te kunnen legitimeren. Het militaire regime gebruikte de Islam volgens hem om de klassenverschillen in de maatschappij te verbergen via de zogenaamde eenheid van de 'Umma' en om zich duidelijk af te scheiden van de Awami - Liga.¹⁰⁵ De reden dat de Awami – Liga haar secularistisch project niet kon doorduwen, moet gezocht worden in het feit dat er geen heterogene middenklasse was die dit project eendrachtig volgde. Daarnaast konden vele beloftes die in 1971 gemaakt werden, niet waargemaakt worden. In die zin is Bangladesh een typevoorbeeld van een land waarvan de seculiere instellingen in hun specifieke doelstellingen falen, waardoor het land zijn heil zoekt in een religieus nationalisme.¹⁰⁶ Hoewel de Jamaat doorheen de jaren zeventig en tachtig een groei realiseert door het penetreren van NGO's, socio – culturele verenigingen, moskeeën en madrassa's en een algemene Islamisering van de maatschappij van bovenuit wordt doorgevoerd, blijft het aandeel van de Jamaat in het politiek – maatschappelijk leven toch relatief beperkt in die periode.

De wending hierin komt er in de eerste helft van de jaren negentig wanneer de relatieve democratisering van Bangladesh de Jamaat meer ademruimte geeft. De Jamaat wordt de voortrekker in maatschappelijke debatten over de rol van NGO's in Bangladesh, de burgerrechten van Ghulam Azam, de veroordeling van schrijfster Taslima Nasreen, etc.

De vraag die zich hierbij opdringt is of deze wending gepaard gaat met een overgang van het klassieke revolutionaire Islamisme naar een post – Islamisme zoals hierboven beschreven. Voor de Bengaalse casus kunnen we hier negatief op antwoorden. De Jamaat neemt weliswaar maar voor het eerst deel aan verkiezingen in 1991 maar dit valt enkel te verklaren door maatschappelijke evoluties waar de Jamaat zelf geen vat op had. Het deelnemen aan verkiezingen en een politiek pragmatische ingesteldheid kenmerken de Jamaat al van bij haar ontstaan. Aan de oorspronkelijke doelstelling om door vorming en propaganda de geesten van de mensen te islamiseren werd er niet getornd en de huidige Jamaat in Bangladesh ziet haar rol als politieke partij nog altijd als onderdeel van de brede maatschappelijke beweging die ze wil zijn.¹⁰⁷ De Jamaat heeft zich altijd ingeschreven in de logica van een constitutionele staat en dit kan geen nieuwigheid van de jaren negentig genoemd worden. Daarom heeft Bangladesh nooit een rechtstreekse confrontatie tussen regime en Islamisme gekend. De relatie tussen het regime en het Islamisme heeft zich altijd laten kenmerken door een hoge mate van complexiteit waarbij de Jamaat het politieke spel speelt met veel zin voor cynisme.

Tegelijk worden de revolutionaire Islamistische doelstellingen nog altijd op dezelfde manier geformuleerd. De bedoeling is nog steeds de harten en de geesten van de mensen om te vormen zodat op een natuurlijke manier de Islamistische staat wordt bereikt. Ook de virulente anti – Westerse invalshoek die veel post – Islamistische bewegingen kenmerkt vinden we maar beperkt terug bij de Jamaat. We vermeldden al dat Mawdudi veel van het Westers denken in zijn filosofie verwerkte waardoor de Jamaat zich kenmerkte als een moderne partij. Ondanks het protest tegen westerse NGO's is deze mentaliteit nog altijd kenmerkend voor de Jamaat in Bangladesh.¹⁰⁸

¹⁰⁵ S.M.S ALAM, *op.cit.*, p. 101.

¹⁰⁶ Zie in dit verband: M. JUERGENSMEYER, *Religious nationalism confronts the secular state*, Delhi, Oxford University press, 1994, 292 p. In dit boek beschrijft Juergensmeyer hoe in verschillende post – koloniale staten, door het falen van de secularistisch instituties, een overgang plaatsvindt naar een nieuwe vorm van religieus nationalisme. Hoewel Juergensmeyer in zijn hele boek nooit verwijst naar Bangladesh past de evolutie van Bangladesh op dit gebied perfect in het kader dat hij schetst.

¹⁰⁷ Op hun website verwoorden ze het op volgende manier: "Jamaat is an ideological and not merely a religious or political party. It has tried to influence almost all dimensions of life, intellectual, cultural, moral, educational, literary, economic and political. It stands, not for partial reform, but for total change", www.jamaat-e-islami.org

¹⁰⁸ De aanduidingen op hun website hieromtrent zijn talrijk, één van de citaten in deze zin: "Jamaat has emerged as a third force, a movement of the middle, bridging the gap between the so-called modernists who almost uncritically adopted the modernisation model of the West and the so-called conservatives who refused to accept any modification or departure from the Muslim status quo. Jamaat stands for change and reform, not in imitation of the West, but taking full recognisance of the

We zien dus dat het Islamisme in Bangladesh de gangbare evolutie van de Islamistische bewegingen in de Arabische wereld niet onderschrijft. In Bangladesh ontstaat geen dynamiek waarbij de politieke variant van het Islamisme en terroristische groeperingen van elkaar verwijderen. We zien wel het ontstaan van netwerken waarbij zowel de politieke variant als de terroristische variant elkaar versterken en waarin de politieke variant zelfs duidelijk de hand boven het hoofd houdt van de terroristische variant. Deze situatie maakt het er voor de Islamistische partijen niet makkelijker op om een geloofwaardige manier als een partner in de strijd tegen het terrorisme aanvaard te worden. Het Islamisme in Bangladesh laat zich dan ook kenmerken door een dubbelzinnige identiteit. Het is bijgevolg moeilijk om het Islamisme in Bangladesh te vatten in algemene referentiekaders die opgesteld werden aan de hand van casussen in andere delen van de Moslimwereld. In de toekomst zal er dan ook moeten gezocht worden welke contextgebonden dynamieken in Bangladesh de duidelijke verschillen met andere Islamitische landen verklaren, willen we ons begrip over Islamisme en Islamextremisme uitbreiden.

fact that the world has changed materially under the influence of the Western civilisation whose fundamental values are at variance with the ideals and values of Islam. But everything that has developed in the West is not necessarily abhorrent to Islam", www.jamaat-e-islami.org

BIJLAGEN

Bijlage 1: Verkiezingsresultaten in Bangladesh

uitgedrukt in zetels¹⁰⁹

1991			1996			2001		
	BNP	140		BNP	116		BNP	191
	AL	88		AL	146		AL	62
	AL-allies	11		JP	32		JP	14
	JP	35		Jl	3		Jl	17
	Jl	18		IOJ	1		IOJ	2
	rest	8		rest	2		rest	14

Bijlage 2: Selectieve verklarende woordenlijst

- Awami – Liga:** Links – secularistische partij, opgericht in 1949. Huidige leider: Sheikh Hasina.
- Azam, Ghulam:** Centraal figuur in de opgang van de Jamaat-I-Islam in Oost – Pakistan. Verantwoordelijk voor massale slachtingen in 1971. Werd toch voorzitter (amir) van de Jamaat in 1991.
- Baksal – Partij:** Enige toegelaten partij in Bangladesh van begin 1975 tot de dood van Mujib in augustus 1975.
- Bangladesh National Party (BNP):** Rechts – conservatieve partij, geleid door Khaleda Zia. Grootste partij in Bangladesh op dit ogenblik.
- Bangla Language Movement:** Platform dat in de jaren vijftig ijverde voor een gelijke behandeling van het Bangla in de Pakistaanse staatsconstructie.
- Bangladesh Military Intelligence Service (DGFI):*
Geheime dienst van Bangladesh
- Dhaka Gherao:** Of: 'Omsingel Dhaka'. Grote betoging op 29 juli 1994 onder leiding van de Jamaat om restricties op te leggen aan westerse NGO's.
- Ershad, Hussain Mohammad:** Alleenheerser over Bangladesh van 1982 tot 1990. Huidig voorzitter van de Jatiya – partij.
- Faraidi – beweging:** Orthodoxe Islambeweging, eerste helft 19de eeuw. Sterke Wahhabitische invloed, plattelandsgericht
- Harkut-ul-Jihad-al-Islami (HuJi):** Extremistische Islambeweging die een Islamitische staat wil creëren. Ontstaan in 1992 door ex – mujahideen uit Afghanistan. Leggen sinds 2001 een vernieuwde activiteit aan de dag.
- Islami Oikya Jote (IOJ):** Recent opgericht radicale Islamitische partij, zetelt in de huidige Bengaalse regering. Kenmerkt zich door haar extremisme.

¹⁰⁹ Bron: www.bangladeshelections.org

Inter Service Intelligence (ISI):	Pakistaanse geheime dienst
Islami Chhatra Shibir (ICS):	Officieuze studentenbeweging van de Jamaat-I-Islam.
Jamaat-I-islam (JI):	In 1941 door Ali Mawdudi opgerichte Islamistische partij, zetelt in de huidige Bengaalse regering.
Jamaat-ul-Mujahideen:	Extremistische Moslimorganisatie, opgericht midden jaren negentig. Willen via een Islamitische revolutie de wet van de Koran instellen.
Jatiya – partij:	Opgericht in 1990 door generaal Ershad en zijn omstanders. Zitten in huidige Bengaalse regering. Rechts – conservatief.
Jinnah, Ali:	In 1934 tot voorzitter van de Moslimliga benoemd. Ontwikkelde het idee van de ‘two – nation theory’ waarbij Brits – Indië moest opgedeeld worden in een Hindoe – deel en een Moslim – deel.
Khilafaat – beweging:	Pan – Islamitische beweging, in 1919 opgericht. Wisten zich korte tot speerpunt Moslimactiviteit te ontwikkelen.
Mawdudi, Mawlana:	Stichter van de Jamaat-I-Islam in 1941.
Moslimliga:	In 1905 opgericht om de rechten van Moslims te verdedigen. Komt tot volle ontplooiing in de jaren dertig onder impuls van de ‘two – nation theory’ van Ali Jinnah.
Muhammadan Literary Society:	In 1863 in Calcutta opgericht, bedoeling was westerse kennis en ideologie te verspreiden.
Nasreen, Taslima:	Feministisch schrijfster die in 1993 het land moet verlaten naar aanleiding van verschillende doodsb bedreigingen. Leeft nog altijd in London.
Rahman, Ziaur:	President van Bangladesh van 1977 tot hij in 1981 vermoord werd. Was eerder conservatief ingesteld. Was de man van huidig BNP – voorzitter en premier Khaleda Zia.
Rohingya Solidarity Organization (RSO):	Extremistische Islamitische organisatie, ontstaan begin jaren tachtig door Birmese Rohingya vluchtelingen. Banden met Al Qaeda.
Sattar, Abdus:	Opvolger van Zia die er niet in slaagt de partij bijeen te houden. Moet aftreden door militaire coup van Ershad in 1982.
Sheikh Hasina:	Dochter van Sheikh Mujib, eerste president van Bangladesh. Huidig voorzitter van de Awami – Liga.
State Religion Act:	Uitgeroepen 6 juni 1988. Stelt de Islam als staatsgodsdienst van Bangladesh in.
Tarqui Mahummaduja:	Orthodoxe Islambeweging, eerste helft 19 ^{de} eeuw. Sterke Wahhabitische invloed, plattelandsgericht.
Sheikh Mujibur Rahman:	Ook bekend als ‘Mujib’. Eerste president van Bangladesh in 1971, werd vermoord in 1975. Was ook voorzitter van de Awami – Liga.

BIBLIOGRAFIE

- AHAMED, E & NAZNEEN, D.R.J.A., 'Islam in Bangladesh. Revivalism of power – politics' in: *Asian Survey*, 1990, XXX, 8, pp. 795 – 808.
- ALAM, S.M.S., 'Islam, ideology and the state in Bangladesh' in: *Journal of Asian and African studies*, 1993, XXVIII, 1-2, pp. 88 – 106.
- BAKSHI, S.R., *Congress, Muslim league and partition of India*, New Delhi, Deep and Deep publications, 1990.
- BARUA, L., 'The Ayodhya affair and its repercussions in Bangladesh' in: *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2000, L, pp. 189 – 202.
- BAXTER, L. *Bangladesh: from a nation to a state*, Colorado, Westview press, 1997.
- GHOSH, P., 'Bangladesh at the crossroads. Religion and politics' in: *Asian Survey*, 1993, XXXIII, 7, pp. 697 – 710.
- HABIB, H., 'Fighting fundamentalism' in : *World Affairs*, XVIII, 5 maart 2001
- HARDY, P., *The Muslims of India*, New Delhi, Foundation books, 1998.
- HASHANI, T., 'Islam in Bangladesh politics' in: T. HASHANI & H. MUTALIB, *Islam, muslims and the modern state: case – studies of muslims in thirteen countries*, Basingstoke, Macmillan, 1994, pp. 100 – 138.
- HASHMI, T.U.I., *Women and Islam in Bangladesh: beyond subjection and tyranny*, Macmillan, Basingstoke, 2000.
- HELIE LUCAS, M.–A & KAPOOR, H., *Fatwas against women in Bangladesh*, Lahore, Women living under Muslim Laws, 1996.
- HUSSAIN, E., 'The role of Muslim elites in the awakening of the Bengali Muslims during the second half of the 19th century' in: *Islamic quarterly*, 1997, XVI, 1, pp. 5 – 17.
- HUQUE, A.S. & AKHTER, M.Y., 'The ubiquity of Islam: religion and society in Bangladesh' in: *Pacific Affairs*, 1987, LX, 2, pp. 200 – 225.
- ISLAM, N., 'Islam and national identity: the case of Pakistan and Bangladesh' in: *International journal of Middle East Studies*, 1981, XIII, 1, pp. 55 – 72.
- JONES K.W., *Socio – religious reform movements in British India*, Cambridge, Cambridge University press, 1997.
- JUERGENSMEYER, M., *Religious nationalism confronts the secular state*, Delhi, Oxford University press, 1994, 292 p.
- KABIR, M., 'Religion, language and nationalism in Bangladesh' in: *Journal of contemporary Asia*, 1987, XVII, 4, pp. 473 – 487.
- KALIMULLAH, N.A. & FRASER, L.B., 'Islamic non – government organisations in Bangladesh with reference to three case studies' in: *Islamic quarterly*, 1990, XXXIV, 2, pp. 71 – 92.
- KEPEL, G., *Jihad: the trail of political Islam*, London, Tauris, 2002.
- KEPEL, G., *La revanche de Dieu. Chrétiens, juifs et musulmans à la reconquête du monde*, Parijs, Editions du Seuil, 1991.
- KHAN, Z.R., 'Islam and Bengali nationalism', in: *Asian Survey*, 1985, XXV, 8, pp. 834 – 851.
- KRAMER, M. (ed.), *The Islamism debate*, Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1997.
- NASR, N.S.V., *The vanguard of the islamic revolution: the Jama'at-i islami of Pakistan*, London, Tauris, 1994.

- NASR, N.S.V., 'Mawdudi and the Jama'at-I Islami: The origins, theory and practice of Islamic revivalism' in: A. RAHNEMA (ed.), *Pioneers of Islamic revival*, London, Zed Books Ltd., 1994, pp. 98 – 125.
- O'CONNEL, T., 'Bengali religions', in: ELIADE (ed.), *The encyclopedia of religion*, New York, MacMillan, 1987, Vol 2.
- RAFUIDDIN, A., *Understanding the Bengal Muslims: interpretative essays*, Oxford, Oxford university press, 2001.
- RASHIDUZZAMAN, M., 'Islam, muslim identity and nationalism in Bangladesh' in: *Journal of South Asian and Middle Eastern studies*, 1994, XVIII, 1, pp. 36 – 60.
- RASHIDUZZAMAN, M., 'The dichotomy of Islam and development: NGO's, women's development and fatawa in Bangladesh' in: *Contemporary South Asia*, VI, 3, pp. 239 – 246.
- RAZIA AKTER BANU, U.A.B., 'Jamaat-I-Islami in Bangladesh: Challenges and prospects', in: T. HASHANI & H. MUTALIB (ed.), *Islam, muslims and the modern state: case – studies of muslims in thirteen countries*, Basingstoke, Macmillan, 1994, pp. 80 – 99.
- RAZIA AKTER BANU, U.A.B., *Islam in Bangladesh*, Leiden, Brill, 1992.
- RIAZ, A., *God Willing. The Politics of Islamism in Bangladesh*, Oxford, Rowman & Littlefield Publishers Inc., 2004.
- ROY, A., 'Impact of Islamic revival and reform in colonial Bengal and Bengal Muslim identity: a revisit' in: *South Asia*, 1999, XXII, 3, pp. 39 – 77.
- ROY, O., *The failure of political Islam*, London, Tauris, 1994.
- ROY, O., *L'islam mondialisé*, Paris, Editions du seuil, 2002.
- SAIFUDDIN, A., *The roles of religion and national identity in Bangladesh*, Abo akademis förlag, 2000.
- SHEHABUDDIN, R.E., *Encounters with the state: gender and Islam in rural Bangladesh*, Ann Arbor, UMI, 2002.
- SIKAND, Y.S., 'The tabligi Jama'at in Bangladesh': in: *South Asia*, 1999, XXII, 1, pp. 101–123.
- WALKER, D., 'Islam and nationalism in Bangladesh' in: *Hamdard Islamicus*, 1991, XIV, 2, pp. 35–63.
- ZAHEER, H., *The separation of East Pakistan: the rise and realization of Bengali Muslim nationalism*, Dhaka, University press, 1994.
- ZEMNI, S., 'Expansie, evolutie en transitie van het Islamisme. Een politieke historische sociologische studie' in: R. DOOM (red.), *De structuur van de waanzin. Conflicten in de periferie*, Gent, Academia press, 2002, pp. 218–240.

Internetbronnen

Wanneer men artikels op het internet raadpleegt is het nogal eens het geval dat de bibliografische referenties van de artikels te wensen over laten. Waar het mogelijk was, hebben wij de volledige bibliografische referentie meegegeven. Waar dit niet mogelijk was, hebben we getracht deze zo volledig mogelijk mee te geven. Deze bibliografische opsomming is een selectie van de interessantste artikels die wij lezen over ons onderwerp.

BARI, M., 'A brief history of the Bangla Language Movement' in: *Virtualbangladesh* (on – line encyclopedie), 1998, www.virtualbangladesh.com

BRUCE, I., 'Bengladesh is new rest stop for fugitives' in: *The Herald*, 23 oktober 2001, www.theherald.co.uk,

COOKSON, F.E., *Political developments in Bangladesh 2003*, 2 februari 2003, www.independent-bangladesh.com

KUMAR A., 'Islamists and Bangladesh' in: *Asia Times Online*, 21 maart 2003, www.atimes.com

KUMAR, A., 'Arms trafficking. Transit route or destination?' in: *South Asia Intelligence Review*, Vol. 2, nr. 38, 5 april 2004, www.satp.org

LINTNER, B., 'Bangladesh : breeding ground for Muslim terror' in : *Asia Times Online*, 21 september 2002, www.atimes.com

LINTNER, B., *Bangladesh : championing Islamist extremism*, www.satp.org

LINTNER, B., *Religious extremism and nationalism in Bangladesh*, www.mukto-mona.com, paper gepresenteerd op workshop over religie en veiligheid in Zuid – Azië, Hawaii, augustus 2002, voor het 'Asia Pacific Center for Security Studies'

METCALF, B., 'Islam and women. The case of the Tablighi Jamaat' in: *SEHR*, februari 1996, www.stanford.edu

GILL, K.P.S., *Brief on Islamist extremism and terrorism in South Asia*, New Delhi, The institute of Conflict management, January 2004, www.satp.org

PERRY, A., 'Deadly Cargo', in: *Time Magazine*, 21 okt. 2002, www.atimes.com

PERRY, A., *A very dirty plot*, Vol. 161, no. 23, 16 juni 2003, www.atimes.com

UPADHYAY, R., 'Islamic revivalism. The curious case of the Tablighi Jamaat' in: *South Asia Analysis Group*, 23-12-2002, www.saag.org

RAMAN B., 'Explosions in Bangladesh' in : *South Asia Analysis Group*, paper no. 562, 09 – 12 – 2002, www.saag.org

WATT, R.K., 'Bangladesh : Pakistan's alter ego' in : *The Kashmir telegraph*, 8 juli 2003, www.indolink.com

Veel gebruikte sites

www.satp.org : Overzichtssite van de voornaamste terroristische groeperingen in Zuid – Azië, zeer interessant en up-to-date

www.virtualbangladesh.org : On–line encyclopedie over Bangladesh met grote hoofdstukken over geschiedenis en politiek

www.bangladeshelections.org : Alle informatie over de verkiezingen in Bangladesh op één site, beheerd door UNDP

www.asiapacificms.com : Nieuwssite over Azië

IPIS is een onafhankelijke studie- en informatiedienst die werkt rond internationale betrekkingen en conflictregio's. NGO's, IGO's, partijen in conflict, overheden, bedrijven, de media en het brede publiek kunnen bij ons terecht voor duiding en onderzoek.

Het onderzoek richt zich vooral op privatisering van conflicten en veiligheid, financiering van conflicten uit illegaal geëxploiteerde en verhandelde goederen, wapentrafiëken, wapenproductie en theorievorming over internationalebetrekkingen.

Kennis en onderzoek vormen een wezenlijk complement voor het idealisme dat het geloof in een betere wereld schraagt. IPIS ziet een belangrijke rol weggelegd voor campagneorganisaties, onze bijdrage situeert zich evenwel op een complementair vlak: informatiemanagement en onderzoek